

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА  
ФАКУЛЬТЕТ ІНФОРМАЦІЙНИХ І ПРИКЛАДНИХ ТЕХНОЛОГІЙ  
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

**М.В. Примуш, М.В. Дубель**

**КОНФЛІКТОЛОГІЯ**  
Навчально-методичний посібник

Вінниця 2023

*Затверджено на засіданні кафедри політології та державного управління  
ДонНУ імені Василя Стуса (протокол № 14 від «23» червня 2023 р.)  
Затверджено Вченою радою факультету інформаційних і прикладних  
технологій Донецького національного університету імені Василя Стуса,  
протокол № 1 від «28» серпня 2023 р.*

**Укладачі:**

Примуш М.В., д-р політичних наук, професор кафедри політології та державного управління ДонНУ імені Василя Стуса  
Дубель М.В., д-р філософії

**Рецензенти:**

Третьяк О.А., д-р політичних наук, доцент, завідувач кафедри політології,  
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара  
Польовий М.А., д-р політичних наук, професор кафедри політології та державного управління ДонНУ імені Василя Стуса

ББК С5р30-21

Конфліктологія / Укладачі: М.В. Примуш, М.В. Дубель: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. 48 с.

Навчально-методичний посібник розроблено на основі програми по курсу конфліктологія. Містить програму курсу, зміст семінарських занять, тематику контрольних робіт, есе, рефератів та доповідей, зміст тестових, творчих або практичних завдань, списки рекомендованої літератури, що може бути використана для підготовки до семінарських занять, модульної контрольної роботи, іспиту та для написання наукових статей, рефератів, доповідей.

## ВСТУП

Історія людства з давніх часів продемонструвала неминучість конфліктів, вони існували всюди та будуть існувати стільки, скільки існує взаємодія між людьми. Дослідженню конфліктів, причин їх виникнення присвячена велика кількість робіт вчених різноманітних напрямків: філософів, психологів, управлінців, соціологів та ін. Як самостійна галузь знань конфліктологія була сформована лише у середині ХХ століття та являє сьогодні одну з найсучасніших і молодих наук управлінського циклу.

Вивчення конфліктології дозволить здобувачу вищої освіти у подальшому орієнтуватися в проблематиці основних тенденцій розвитку та розв'язання сучасних політичних конфліктів; використовувати отримані знання при вирішенні професійних завдань; вміти аналізувати й давати оцінку впливовості тих чи інших конфліктів на політичне життя суспільства; на практиці дотримуватись вимог ведення переговорів, налагоджувати відносини між сторонами у конструктивному руслі, використовувати техніки та прийоми отримання та передачі інформації, конкретизуючи проблему, протидіяти маніпуляціям на переговорах, долати опірність опонента та приймати рішення; застосовувати на практиці стилі переговорного процесу у конфліктних ситуаціях; виступати, за потребою, в ролі медіатора, дотримуючись загально визнаних принципів медіації, та вміти налагодити процес медіації на перемовинах; готувати повідомлення, виступи, наукові статті на конфліктологічну проблематику.

При розробці навчально-методичного посібника автори максимально враховували всі вимоги стандарту вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» вищої освіти.

Курс включає в себе: тему та зміст лекції, тематику семінарського заняття, тематику контрольних робіт, есе, рефератів та доповідей, примірники завдань, що можуть бути використані на модульних контрольних роботах (тестові, практичні та творчі завдання) й список літератури з теми.

Навчально-методичний посібник розроблено для здобувачів вищої освіти спеціальності 052 «Політологія».

## **Тема I. ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ ІДЕЙ**

**Історія конфліктології.** Раціональне осмислення природи соціальних конфліктів в античності. Клеобул. Анаксімандр. Геракліт. Арістотель. Середньовічна трактовка конфліктів у творчості Фоми Аквінського. Ренесансний погляд на сутність соціальних зіткнень і соціальних конфліктів. Томас Мор. Еразм Роттердамський. Френсіс Бекон. Природність соціального конфлікту Томаса Гоббса і Джона Локка та шляхи виходу з нього. Критика збройних конфліктів французькими просвітителями (Д.Дідро, Ж.-Ж.Руссо, Вольтер). Аморальність війни у творчості Іммануїла Канта. Конфлікт і дисонанс війни у філософії Георга Гегеля. Теорія біологічного конфлікту Чарльза Дарвіна. Ідея безконфліктного суспільства Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. «Закони насильства» Людвіга Гумпловича.

**Новітні теорії конфліктів.** Проблеми конфліктності в системі психоаналізу (З.Фрейд, К.Юнг, Е.Берн). Конфлікт в організаціях у концепції наукового управління та представників школи «людських відносин» (Ф.Ротлісбергер, Ф.Діксон, В.Скотт). Погляд на конфлікт представників структурно-функціонального аналізу. «Конфліктна модель суспільства» Р.Дарендорфа. «Корисність» і «шкідливість» конфлікту в теорії М.Амстуті. Загальна теорія конфлікту К.Боулдінга. Концепція функціонального конфлікту Л.Козера.

**Конфліктологія сьогодні.** Конференція ЮНЕСКО з проблем соціальних конфліктів. Центр по дослідженню конфліктних ситуацій. Конфліктологічна практика. «Альтернативне вирішення суперечок». Програма психологічного тренінгу. Методика ПВІР. Розробка переговорних методик вирішення конфліктів. Метод «принципових переговорів». Метод медіації. Медіаторство в США. Стан конфліктології в Україні. Напрями сучасних західних досліджень проблем конфліктності. Конфліктологія в системі наук. Основні питання конфліктології.

### ***План семінарського заняття***

1. Конфліктологія в античні часи.
2. Конфліктологія в епоху Відродження.
3. Конфліктологія у період науково-технічного прогресу.
4. Конфліктологія у наш час.

### ***Тематика контрольних робіт, есе, рефератів та доповідей***

1. Раціональне осмислення природи соціального конфлікту в античному світі (Клеобул, Анаксімандр, Геракліт, Арістотель).
2. Середньовічна трактовка конфліктів у творчості Фоми Аквінського.
3. Ренесансний погляд на сутність соціальних зіткнень і соціальних конфліктів (Т.Мор, Е.Роттердамський, Ф.Бекон).
4. Конфліктологічні ідеї у творчості соціологів та філософів XIX-XX ст.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

Враховуючи еволюцію поглядів на конфліктологію з часів Античності до сьогодення дослідити, наскільки на цю науку впливали такі інститути, як:

- релігія;
- держава;
- родина.

### ***Література***

1. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Становлення і розвиток конфліктологічних ідей в історії філософської думки. Молодий вчений. 2021. N 6(94). С. 128–136.
2. Ващенко І.В., Кляп М.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 408 с.
3. Конфліктологія: навч. посіб. за заг. ред. В.М.Петюха, Л.В.Торгової. Київ: КНЕУ. 2003. 315 с.
4. Конфліктологія: навч. посібник-практикум за ред. М.П.Гетьманчука, П.П.Ткачука. Львів: ЛІСВ. 2007. 307 с. Городяненко В. Соціологія. К. 2002. 291 с.
5. Луцишин Г.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
6. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
7. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.

## **Тема II. МЕТОДОЛОГІЯ Й ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНФЛІКТОЛОГІЇ**

**Методологія конфліктології.** Методологічні принципи: діалектичного розвитку; всезагального зв'язку; діалектичної єдності теорії, експерименту та практики; системності; історизму; об'єктивності. Спеціальні методи: функціональний, структурно-функціональний; аксіологічний; ресурсно-ціннісний; біхевіористичний; факторного аналізу; статистичного аналізу; порівняльно-правовий; математичний та «ігровий»; методи та технології управління конфліктними ситуаціями та ін. Вимоги до методів конфліктологічного дослідження: об'єктивність, валідність, надійність, специфічність, економічність.

**Функції конфліктології.** Теоретична. Інформаційна. Описова. Пізнавальна. Освітня Емпірична. Аналітично-діагностична. Прогностична. Прикладна. Організаційно-технологічна. Управлінська.

**Зв'язок конфліктології з іншими науками.** Конфліктологія як міждисциплінарна наука. Зв'язок конфліктології з соціологією. Зв'язок конфліктології з психологією. Зв'язок конфліктології з політологією. Зв'язок конфліктології з менеджментом.

### ***План семінарського заняття***

1. Методи та підходи у конфліктології.
2. Функції конфліктології.
3. Конфліктологія та психологія.
4. Конфліктологія та соціологія.

### ***Тематика контрольних робіт, есе, рефератів та доповідей***

1. Внесок З. Фрейда і К. Юнга в дослідження психологічних аспектів конфлікту.
2. Методологічні основи конфліктології.
3. Методи дослідження конфліктології.
4. Суть взаємозв'язку конфліктології з іншими науками.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Якому терміну належить ця дефініція: “... – наука про причини, форми, структуру, динаміку та шляхи розв’язання конфлікту”:

- А) правова конфліктологія;
- Б) соціологія;
- В) політологія;
- Г) конфліктологія;
- Д) кримінологія.

2. Зміст якого методологічного принципу дослідження конфліктів розкриває наступна характеристика: “... аналізуючи конфлікти з ґносеологічної точки зору, необхідно не обмежуватися розглядом його окремих елементів чи аспектів, а прагнути дослідити найбільшу кількість зв’язків конфлікту як з іншими явищами, так і між його підструктурами”:

- А) принципу діалектичного розвитку;
- Б) принципу всезагального зв’язку;
- В) принцип системності;
- Г) принцип історизму;
- Д) принцип об’єктивності.

3. Зміст якого методологічного принципу дослідження конфліктів розкриває наступна характеристика: “... аналіз конфліктів має проводитися лише з урахуванням конкретних умов їх протікання: місця, часу, країни, культури, етноменталітету, інституційних форм, певних обставин, що склалися у тому чи іншому колективі, тощо.”:

- А) принципу діалектичного розвитку;
- Б) принципу всезагального зв’язку;
- В) принцип системності;
- Г) принцип історизму;
- Д) принцип об’єктивності.

4. Кому із перелічених належать праці: “Функції соціального конфлікту” та “Продовження досліджень соціального конфлікту”:

- А) М. Веберу;
- Б) Платону;
- В) Р. Мілсу;

Г) Л. Козеру;

Д) О. Конту.

5. Хто із представників конфліктологічної науки, намагаючись протиставити свої судження Парсонсу, створив абстрактну позицію під назвою “теорія порядку”:

А) Е. Дюркгейм;

Б) Р. Дрендорф;

В) Дж. Рекс;

Г) Л. Козр;

Д) Л. Гумплович.

### *Література*

1. Балабанова Л. В. Конфліктологія: навч. посіб. К.: Вид. дім “Професіонал”, 2009. 280 с
2. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури. 2005. 456 с.
3. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
4. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
5. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: Навчальний посібник. Київ: Кондор, 2009. 192 с

### **Тема III. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАРУБІЖНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ**

**Проблема конфлікту в зарубіжній психології.** Напрямки зарубіжних психологічних досліджень конфлікту в першій половині ХХ в.: психоаналітичний (З. Фрейд, А. Адлер, К. Хорні, Е. Фромм); соціотропний (У. Мак-Дугалл, С. Сигеле та ін.); етологічний (К. Лоренц, Н. Тінберген); теорія групової динаміки (К. Левін, Д. Креч, Л. Ліндсей); фрустраційно-агресивний (Д. Доллард, Л. Берковіц, Н. Міллер); поведінковий (А. Басе, А. Бандура, Р. Сире); соціометричний (Д. Морено, Е. Дженігс, С. Додц, Г. Гурвич); інтеракціоністський (Д. Мід, Т. Шибутані, Д. Шпігель).

**Західна соціологія конфлікту.** Соціал-дарвінізм (Г. Спенсер, Беджгот, У. Самнер, Л. Гумплович, Г. Ратценгофер, А. Смолл). Марксистська теорія. К. Маркс. Конфлікт на основі системи розподілу ресурсів. Функціональна теорія конфлікту. Г. Зиммель. Конфлікт на макрорівні (клас, народ, держава). Структурний функціоналізм. Конфлікти на макрорівні — у малих групах і між окремими індивідами. Т. Парсонс. «Узагальнена адаптивна здатність». Теорія «позитивно-функціонального конфлікту». Л. Козера. «Конфліктна модель суспільства». Р. Дарендорф. «Класи і класовий конфлікт в індустріальному суспільстві». Загальна теорія конфлікту. К. Боулдинг. Дві моделі конфлікту — статична та динамічна.

**Зарубіжні політологічні теорії конфлікту.** Три напрямки дослідження конфліктів політологами: теорії політичних структур (груп); теорії політичної стабільності; етнополітичні теорії. В. Парешо. Г. Моска. «Елементи політичної науки». Два класи: пануючий “політичний клас” і керований клас. Ж. Сорель «Міркування про насильство». Ф. Оппенгейсер. А. Бентлі. Д. Істон. «Системний аналіз політичного життя». С. Ліпсет. «Політична особистість». Теорія «внутрішньої конфліктної поведінки». Д. Сандерс. Етнополітичні теорії. М. Гектер. Теорія «нерівномірного розвитку». Т. Нейрн. Дж. Ротшильд. «Етнополітика».

### ***План семінарського заняття***

1. Проблема конфлікту в зарубіжній психології.
2. Західна соціологія конфлікту.
3. Зарубіжні політологічні теорії конфлікту

### ***Тематика контрольних робіт, есе, рефератів та доповідей***

1. Конфлікт в рамках наступних підходів: психоаналітичного, соціотропного, отологічного, теорії групової динаміки, фрустраційно-агресивного, поведінкового, соціометричного та інтеракціоністського.
2. Теоретико-ігровий підхід, теорія організаційних систем і теорія та практика переговорного процесу дослідження міжособистісних конфліктів.
3. Функціональна теорія конфлікту Г. Зиммеля.
4. Структурний функціоналізм Т. Парсонса.
5. Теорія позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера.
6. Загальна теорія конфлікту К. Боулдинга.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Песимістичний підхід до розуміння природи соціального конфлікту передбачає:
  - а) “війну всіх проти всіх”;
  - б) застосування державного насильства;
  - в) нерівність людей щодо володіння майном;
  - г) поглинання особистості селянською громадою.
2. Згідно оптимістичного підходу до розуміння природи соціального конфлікту:
  - а) конфлікт – це невід’ємна умова суспільного життя;
  - б) протиборство є “батьком усього і царем усього”;
  - в) ворожі сутички своїми важкими наслідками примусять людей жити в мирі;
  - г) інструментом відновлення природних для людей відносин миру стане демократична держава, що спирається на виховні засоби.
3. Кому належить термін “соціологія конфлікту”?
  - а) К. Марксу;
  - б) Г. Зиммелю;
  - в) Е. Фромму;
  - г) Т. Парсонсу.
4. Кому належить ідея про позитивне значення конфлікту при наявності відповідних умов?

- а) Г. Спенсеру;
- б) Т. Гоббсу;
- в) Ж.-Ж. Руссо;
- г) Г. Зиммелю.

5. За Марксом: конфлікти властиві таким рівням соціального життя як:

- а) політика;
- б) економіка;
- в) культура;
- г) дозвілля.

### *Література*

1. Боднар В. Теорія позитивно-функціонального конфлікту Л. Козера. Науковий збірник Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія. Вип. 14, 2010. С. 8–12.
2. Ващенко І.В., Кляп М.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 408 с.
3. Герасіна Л.М., Требін М.П., Воднік В.Д. та ін. Конфліктологія: навч. посіб. Харків: Право, 2012. 128 с.
4. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Політологія міжнародних відносин: навч. посібник. Київ: Либідь, 1997. С. 90-116.
5. Перепелиця Г.М., Мокляк М.М., Фареник С.О. Феномен воєннополітичного конфлікту в сучасній етнополітичній ситуації. Київ: НІСД, 1995.
6. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
7. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
8. Токар П.В. Конфліктологія: курс лекцій. Ужгород, 2001. С. 128-155.

## **Тема IV. ЗНАЧЕННЯ, ПРЕДМЕТ І ЗАВДАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЇ**

**Роль конфліктології в розвитку українського суспільства.** Періоди вітчизняної конфліктології. Перша вітчизняна праця з конфліктології - дослідження Гриффіна і Могилевського «Трудові конфлікти і порядок їх вирішення».

**Сутність конфлікту, об'єкт і предмет конфліктології.** «Соціум конфліктний». Сутність, детермінанти, закономірності виникнення, динаміки розвитку і закінчення конфліктів. Проблемна структура конфлікту. Парадигми сучасної конфліктології. Рівні конфліктологічного знання: загальнотеоретичний і методологічний, теоретико-праксеологічний, емпірико-прикладний. Базові категорії та поняття конфліктології: конфлікт, суперечність, боротьба, зіткнення, протилежність, протистояння, заперечення, дихотомія, дилема, девіація, антиномія, дезінтеграція, аномія, компроміс, учасник і сторона конфлікту, опоненти, динаміка конфлікту, девіації, переговори, конфліктна поведінка.

**Основні цілі і завдання конфліктології.** Інтенсивний розвиток конфліктологічної теорії, система конфліктологічного утворення в країні,

пропаганда конфліктологічних знань у суспільстві, система практичної роботи конфліктологів з прогнозування, попередження і врегулювання конфліктів.

### ***План семінарського заняття***

1. Етапи розвитку конфліктології в українському суспільстві.
2. Сутність конфлікту, об'єкт і предмет конфліктології.
3. Основні цілі і завдання конфліктології.

### ***Тематика контрольних робіт, рефератів та доповідей***

1. Конфліктологічні дослідження вітчизняних вчених в радянські часи та в період незалежності.
2. Базові категорії та поняття конфліктології.
3. Цілі та завдання конфліктології.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Конфліктологія – це:
  - а) наука, яка пояснює всі процеси, що протікають у суспільстві, з погляду існування певних протиріч між соціальними суб'єктами та конфліктів як наслідків цих протиріч;
  - б) наука про закономірності виникнення, розвитку, завершення конфліктів, а також принципах, способах і прийомах їхнього конструктивного рішення і попередження;
  - в) специфічний напрямок у соціології, який досліджує соціальний конфлікт як процес розвитку відносин між соціальними групами, що виявляється в різноманітних за формою зіткненнях;
  - г) усе приведене вище.
2. Предмет конфліктології – це:
  - а) конфлікт у всіх його формах і проявах;
  - б) об'єктивно існуючі протиріччя;
  - в) ідеальна модель конфліктної взаємодії, все те загальне, що характеризує виникнення, розвиток і завершення будь-якого конфлікту, а також розробка шляхів їхнього запобігання і дозволу;
  - г) пояснення всіх процесів, що протікають у суспільстві з погляду існування визначених протиріч між соціальними суб'єктами і конфліктів, як наслідків цих протиріч;
  - д) об'єктивні та суб'єктивні фактори виникнення конфліктів.
3. Об'єкт конфліктології – це:
  - а) конфлікт у всіх його формах і проявах;
  - б) об'єктивно існуючі протиріччя;
  - в) ідеальна модель конфліктної взаємодії, все те загальне, що характеризує виникнення, розвиток і завершення будь-якого конфлікту, а також розробка шляхів їхнього запобігання і дозволу;
  - г) пояснення всіх процесів, що протікають у суспільстві з погляду існування визначених протиріч між соціальними суб'єктами і конфліктів, як наслідків цих протиріч;
  - д) об'єктивні та суб'єктивні фактори виникнення конфліктів.

4. До основних задач конфліктології відносяться:

- а) виявлення сутності конфліктів, їх причин, етапів, учасників;
- б) визначення методів регулювання конфліктних ситуацій;
- в) визначення способів запобігання конфліктів;
- г) визначення основних видів і типів конфліктів;
- д) усе приведене вище.

5 Конфлікт – це:

- а) боротьба думок;
- б) суперечка, дискусія з гострої проблеми;
- в) протиставлення на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів чи суджень;
- г) суперництво, спрямоване на досягнення перемоги в суперечці;
- д) зіткнення протилежних позицій.

### *Література*

1. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Становлення і розвиток конфліктологічних ідей в історії філософської думки. Молодий вчений. 2021. N 6(94). С. 128–136.
2. Ващенко І.В., Кляп М.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 408 с.
3. Конфліктологія: навч. посіб. за заг. ред. В.М.Петюха, Л.В.Торгової. Київ: КНЕУ. 2003. 315 с.
4. Конфліктологія: навч. посібник-практикум за ред. М.П.Гетьманчука, П.П.Ткачука. Львів: ЛІСВ. 2007. 307 с. Городяненко В. Соціологія. К. 2002. 291 с.
5. Луцишин Г.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
6. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
7. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.

## **Тема V. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНФЛІКТІВ**

**Методологічні принципи дослідження конфліктів.** Дві стратегії вивчення конфліктів. Три рівні розвитку (описовий, пояснювальний, управлінський) конфліктології. Змістовні моделі трьох типів: 1) теоретичні (концептуальні); 2) процедурні (методи науки); 3) емпіричні (достовірні емпіричні знання). Принцип системного підходу. Принцип конкретно-історичного підходу. Принцип об'єктивності. Принцип міждисциплінарності. Принцип наступності. Принцип еволюціонізму. Принцип особистісного підходу.

**Системний підхід до вивчення конфліктів.** Розгляд досліджуваного явища як системи, як відмежованої великої кількості взаємодіючих елементів. Визначення складу, структури, організації елементів і частин системи, виявлення провідних взаємодій між ними. Виявлення зовнішніх зв'язків системи, виділення з них головних. Визначення функції системи, її місця та ролі серед інших систем.

Виявлення закономірностей і тенденцій розвитку системи. Основні види системного аналізу: системно-структурний, системно-функціональний, системно-генетичний і системно-інформаційний. Визначення просторово-тимчасових і змістовних меж конфлікту як цілого, виявлення можливо більшої кількості підструктур і елементів, що складають структуру конфлікту, групування елементів в обґрунтовану кількість підструктур, встановлення ієрархії підструктур і елементів, у якій нижні рівні підпорядковані вищим, виявлення всіх основних зв'язків і відносин між елементами, під структурами і конфліктом у цілому. Основні категоріальні групи: сутність; класифікація; структура; функції; еволюція; генезис; динаміка; інформація в конфлікті; попередження; завершення конфлікту; діагностика і дослідження.

**Етапи аналізу конфліктів.** Складання програми. Визначення конкретного об'єкта вивчення (вибірка). Вибірка — частина генеральної сукупності, яка реально вивчається. Розробка методики аналізу конкретного виду конфліктів. Методика є системою методів і процедур, які використовуються у процесі вивчення конфліктів. Пробне вивчення конфліктів на невеликій вибірці, оцінка вірогідності одержуваної інформації, доробка програми та методики. Збір первинної конфліктологічної інформації супроводжується контролем вірогідності і надійності одержуваних даних. Якісна та кількісна обробка зібраних даних проводиться відповідно до висунутих гіпотез, а також може виходити за їхні рамки. Змістовний теоретичний конфліктологічний аналіз. Аналіз і пояснення отриманих результатів. Обґрунтування і формулювання висновків.

**Програма конфліктологічного дослідження.** Програма - стратегічний документ вивчення, його обов'язковий початковий етап. Методологічний розділ програми включає: обґрунтування і формулювання проблеми дослідження; визначення об'єкта і предмета; визначення мети дослідження; складання стратегічного (принципового) плану дослідження; логічний аналіз основних понять; висування робочих гіпотез; визначення завдань. Процедурний розділ програми включає: попередній системний аналіз об'єкта вивчення; окреслення основних процедур збору й обробки первинних даних. Обґрунтування і формулювання проблеми аналізу. Визначення об'єкта і предмета дослідження. Визначення мети вивчення. Процес логічного аналізу основних понять: виявлення головних сторін предмета вивчення найбільш повним і точним визначенням його сутності; виявлення сукупності підлеглих понять, на які “розкладається” основне поняття. Висування робочих гіпотез. «Гіпотеза — це система умовиводів, за допомогою якої на основі низки факторів робиться висновок про існування об'єкта, зв'язку чи причини явища, причому цей висновок не можна вважати абсолютно достовірним».

### ***План семінарського заняття***

1. Методологічні принципи дослідження конфліктів.
2. Системний підхід до вивчення конфліктів.
3. Етапи аналізу конфліктів.
4. Програма конфліктологічного дослідження.

### ***Тематика контрольних робіт, рефератів та доповідей***

1. Загальнонаукові принципи дослідження конфліктів: розвитку; загального зв'язку; дотримання вимог основних законів і категорій діалектики; єдності теорії, експерименту і практики в процесі пізнання; системного підходу, конкретно-історичного підходу; об'єктивності.
2. Методологічні принципи конфліктології: міждисциплінарності; наступності; еволюціонізму; особистісного підходу.
3. Основні етапи вивчення конфліктів.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

Використовуючи теорію позитивно-функціонального конфлікту Л.Козера та принципи й підходи до аналізу і розв'язання конфліктів за Дж.Бертоне проаналізуйте на вибір (сімейний, етнічний, соціальний) та визначте обмеженість зазначеної методології та шляхи її вдосконалення.

### ***Література***

1. Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз): посібник. Київ : Ін-т громад. сусп-ва, 2008. 188 с.
2. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
3. Пірен М.І. Дентологія конфліктів та управління. К., 2001. 378 с.
4. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
5. Соціологія конфлікту. Соціологія. Підручник для студентів вищих навчальних закладів. За ред. В. Г. Городяненка. К., 2002. 560 с.

## **Тема VI. РІВНІ, ПРОЯВИ І ТИПОЛОГІЯ КОНФЛІКТУ**

**Загальна характеристика конфлікту.** Поняття «конфлікт». Причини зіткнень. Дефініція та сутність конфлікту. Соціальність конфлікту. Соціологічний і психологічний аспект конфлікту. Визначальна особливість і три характерні ознаки конфлікту. Предмет і об'єкт конфлікту. Суб'єкт і учасники (прямі і непрямі) конфлікту. Можливості непрямих учасників конфлікту. Поняття «сторона конфлікту». Сила в соціальному конфлікті. Роль навколишнього середовища у конфлікті. Людський фактор у конфлікті. Погляд на конфлікт - фактор протилежності. Роль спілкування у конфлікті. Реакції у конфлікті (автоматичні та набуті). Спільність інтересів і конфлікт.

**Типологія конфліктів.** Основа класифікації типів конфліктів. Типологізація за складом учасників. Розмаїття міжгрупових конфліктів. Типи конфліктів: за причиною виникнення; за способом вирішення; за напрямом впливу; за ступенем вираженості; за часом протікання; за масштабами розповсюдження; за психічним станом сторін; за метою та наслідками. Класифікація видів конфлікту. Структурні елементи конфлікту: конфліктуючі

сторони; зона розбіжностей; уявлення про ситуацію; мотиви (види, формування мети); дії (види конфліктних дій). Рівні конфлікту.

**Класифікація конфліктів.** В залежності від кількості учасників: внутрішньоособистісні, міжособистісні, групові, між особистістю і групою. В залежності від природи виникнення: політичні, соціальні, економічні, організаційні. В залежності від рівня вираження конфліктного протистояння: відкриті, закриті. В залежності від потреб, через які виник конфлікт: інтересів, поглядів (когнікативні). В залежності від напрямку впливу: вертикальні, горизонтальні. В залежності від способу вирішення: насильницькі, ненасильницькі. В залежності від наявності об'єкту конфлікту: безоб'єктні, об'єктні. В залежності від можливих функцій конфлікту: функціональний, дисфункціональний. Конфлікти типів «плюс-плюс», «плюс-мінус», «мінус-мінус». Протиборчі сторони конфлікту як групи (малі, середні або мікрогрупи). Конфлікти типів «керівник-колектив», «рядовий член колективу-колектив», «лідер-група». Конфлікти типів «з порушенням рольових очікувань», «з неадекватністю внутрішньої установки статусу особистості», «з порушенням групових норм». Політичні конфлікти, соціальні конфлікти, організаційні конфлікти, економічні конфлікти. Сварки, спори, військові протистояння. Когнікативні конфлікти та конфлікти інтересів.

### ***План семінарського заняття***

1. Ознаки класифікації конфліктів.
2. Класифікація конфліктів в залежності від кількості учасників.
3. Ідея соціальної справедливості.
4. Синтез теорії та емпірії в соціологічному дослідженні.

### ***Теми рефератів, доповідей, есе і контрольних робіт***

1. Хоторнський експеримент.
2. Політичні конфлікти, соціальні конфлікти, організаційні конфлікти, економічні конфлікти.
3. Структурні елементи конфлікту: конфліктуючі сторони; зона розбіжностей; уявлення про ситуацію; мотиви (види, формування мети); дії (види конфліктних дій).

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Конфліктна ситуація – це:
  - а) випадкові зіткнення інтересів суб'єктів соціальної взаємодії;
  - б) протиріччя, які накопичувались і пов'язані з діяльністю суб'єктів соціальної взаємодії та утворюють підґрунтя для протиборства між ними;
  - в) процес протиборства між суб'єктами соціальної взаємодії, направлений на з'ясування відносин;
  - г) причина конфлікту.
2. Інцидент – це:
  - а) збіг обставин, які є приводом для конфлікту;
  - б) справжня причина конфлікту;
  - в) те, через що виникає конфлікт;

г) протиріччя, які накопичувались і пов'язані з діяльністю суб'єктів соціальної взаємодії та утворюють підґрунтя для протиборства між ними.

3. Сторони конфлікту – це:

- а) конкретні особистості, які знаходяться у стані конфлікту;
- б) суб'єкти соціальної взаємодії, які знаходяться у стані конфлікту чи підтримують (явно чи неявно) конфліктуючих;
- в) тільки суб'єкти соціальної взаємодії, які знаходяться у стані конфлікту;
- г) конфліктуючі сторони у переговорному процесі по вирішенню конфлікту.

4. Соціальний та економічний конфлікт співвідносяться між собою як:

- а) соціальний та економічний конфлікти є різновидами одного і того ж конфлікту;
- б) соціальний конфлікт є різновидом економічного конфлікту;
- б) економічний конфлікт є різновидом соціального конфлікту;
- г) ніяк не співвідносяться.

5. Вкажіть елемент конфлікту, котрий відсутній у прихованій фазі конфлікту, але присутній у відкритій фазі конфлікту:

- а) зовнішня сторона протиборства;
- б) предмет конфлікту;
- в) вина;
- г) мотив.

### *Література*

1. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Становлення і розвиток конфліктологічних ідей в історії філософської думки. Молодий вчений. 2021. N 6(94). С. 128–136.
2. Ващенко І.В., Кляп М.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Київ: Знання, 2013. 408 с.
3. Денисенко І.Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації. Український соціум. 2013. № 3. С. 32–43.
4. Конфліктологія: навч. посіб. за заг. ред. В.М.Петюха, Л.В.Торгової. Київ: КНЕУ. 2003. 315 с.
5. Конфліктологія: навч. посібник-практикум за ред. М.П.Гетьманчука, П.П.Ткачука. Львів: ЛІСВ. 2007. 307 с. Городяненко В. Соціологія. К. 2002. 291 с.
6. Луцишин Г.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
7. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
8. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.

## Тема VII. ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТІВ

**Об'єктивні фактори виникнення конфліктів.** До числа об'єктивних причин конфліктів можна віднести головним чином ті обставини соціальної взаємодії людей, які привели до зіткнення їхніх інтересів, думок, установок. Обмеженість ресурсів, що розподіляються (погана забезпеченість). Розходження в цілях, що обумовлено принциповістю поглядів людей, стилем їхньої поведінки. Відсутність об'єктивних критеріїв оцінювання роботи. Нестача життєво важливих благ (низька заробітна плата). Незадовільні комунікації, нестача чи перекручування інформації: неповні й неточні факти, чутки, зміна змісту (випадкова чи навмисна). Природне зіткнення інтересів людей у процесі їхньої життєдіяльності; слабка розробленість і використання нормативних процедур розв'язання соціальних протиріч; недолік і несправедливий розподіл важливих для нормальної життєдіяльності людей матеріальних і духовних благ; сам спосіб життя, пов'язаний з матеріальною непорядкованістю і радикальними, масштабними, швидкими змінами; традиційні стереотипи конфліктного розв'язання соціальних протиріч.

**Організаційно-управлінські причини конфліктів.** Структурно-організаційні причини конфліктів. Невідповідність структури організації до завдань, що розв'язуються. Помилки при проектуванні структури організації. Функціонально-організаційні причини конфліктів. Невизначеність функціональних взаємозв'язків. Розподіл прав і відповідальності. Особистісно-функціональні причини конфліктів. Неповна відповідність працівника з професійних, моральних та інших якостей до вимог посади, яка обіймається. Ситуативно-управлінські причини конфліктів. Прийняття помилкового управлінського рішення. Нечітко визначені права і обов'язки. Неритмічність і нестабільність режиму праці. Невдоволеність працівників своєю діяльністю. Упущення в технології. Несприятливі умови праці (шум, загазованість, вібрація, протяги, дискомфортна температура на робочому місці). Соціальний статус, владні повноваження і звітності, соціальні норми і стандарти, традиції, системи безпеки, заохочення і покарання, розподіл ресурсів, товарів, послуг, доходів, географічне розташування (добровільна чи вимушена ізоляція), відкритості, інтенсивності контактів. Зниження рівня трудової та виконавської дисципліни. Неповні, неточні факти, чутки, що дезінформують партнерів; підозри в навмисному приховуванні чи оприлюдненні інформації; сумніви в надійності й цінності джерел інформації; спірні питання законодавства, правил порядку дій тощо. Низький престиж і незначне соціальне значення праці, неадекватне матеріальне та моральне стимулювання, нерациональна система заробітної плати.

**Соціально-психологічні причини конфліктів.** До числа соціально-психологічних відносяться ті причини конфліктів, що обумовлені безпосередньою взаємодією людей, фактором їхнього включення в соціальні групи. Психологічна несумісність працівників. Особливості спрямованості особистості. Сукупність протиріч, що пов'язані з характерологічною несумісністю. Психологічний вплив. Ставлення маніпулятора до іншого. Несумісність рольових функцій. Прагнення отримати одностайний виграш. Використання сили, гри на слабостях. Неправильне розуміння людьми один

одного. Вибір ними різних способів оцінки результатів діяльності й особистості один одного. Існує п'ять основних способів оцінки. Це порівняння з можливим ідеальним станом справ; вимогами до даної діяльності нормативних документів; рівнем досягнення мети діяльності; результатами, досягнутими іншими людьми, які виконували аналогічну роботу; станом справ на початку діяльності. Внутрішньогруповий фаворитизм. Обмежені здібності людини до децентрації. Прагнення до влади. Втрати і перекручування інформації в процесі міжособистісної та міжгрупової комунікації

**Особистісні причини конфліктів.** Особистісні причини конфліктів пов'язані насамперед з індивідуально-психологічними особливостями його учасників. Вони обумовлені специфікою процесів, що відбуваються в психіці людини під час її взаємодії з іншими людьми та навколишнім середовищем. Психологічні та соціальні чинники конфліктності особистості. Суб'єктивна оцінка поведінки партнера як неприпустимої, низька конфліктостійкість, поганий розвиток емпатії, неадекватний рівень домагань, акцентуації характеру. Особливості умов життя та діяльності. Особливості середовища та соціального оточення. Загальний рівень освіти та культури. Нетерпимість до недоліків інших. Знижена самокритичність. Імпульсивність. Нестриманість у почуттях. Невихованість. Корисливість. Егоїзм. Відсутність внутрішньої духовної культури. Схильність до агресивної поведінки. Усталені негативні забобони. Упередженість до людей.

### ***План семінарського заняття***

1. Сутність поняття «причини конфлікту».
2. Сутність протиріччя як джерела конфліктів.
3. Причини об'єктивного характеру.
4. Суб'єктивні причини виникнення конфлікту.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

- 1 Відмінності між поняттями, як «детермінанти», «причини», «фактори», «умови», «обставини».
2. Основні організаційно-управлінські причини конфліктів.
3. Теорія Е. Берна.
4. Основні особистісні причини конфліктів.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Вкажіть універсальні причини соціальних конфліктів:
  - а) незадоволеність потреб;
  - б) розбіжність інтересів;
  - в) розходження в ціннісних орієнтаціях;
  - г) вільний час.
2. Період прихованої, взаємної або односторонньої незадоволеності, яка базується на індивідуальній або груповій оцінці ситуації, що склалася носить назву:
  - а) конфліктна ситуація;
  - б) предконфліктна ситуація;

- в) ситуація, що є наслідком розв'язання конфлікту;
  - г) прецедент.
3. Причинами виникнення конфлікту в трудовому колективі І групи є:
- а) трудовий процес;
  - б) психологічні особливості людських стосунків, тобто їх симпатії та антипатії, культурні, етнічні відмінності людей, дії керівника, погана психологічна комунікація тощо;
  - в) особисті відмінності членів групи — невміння контролювати свій емоційний стан, агресивність, безтактність;
  - г) умови труда.
4. Причинами виникнення конфлікту в трудовому колективі ІІ групи є:
- а) трудовий процес;
  - б) психологічні особливості людських стосунків, тобто їх симпатії й антипатії, культурні, етнічні відмінності людей, дії керівника, погана психологічна комунікація тощо;
  - в) особисті відмінності членів групи — невміння контролювати свій емоційний стан, агресивність, безтактність;
  - г) умови труда.
5. Причинами виникнення конфлікту в трудовому колективі ІІІ групи є:
- а) трудовий процес;
  - б) психологічні особливості людських стосунків, тобто їх симпатії й антипатії, культурні, етнічні відмінності людей, дії керівника, погана психологічна комунікація тощо;
  - в) особисті відмінності членів групи — невміння контролювати свій емоційний стан, агресивність, безтактність;
  - г) умови труда.

### *Література*

1. Долинська Л.В. Психологія конфлікту: навч. посіб. К.: Каравела, 2010. 125 с.
2. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 456с.
3. Ємельяненко Л.М. Конфліктологія: Навч. посіб. К.: НКЕУ, 2003. 315с.
4. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
5. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
6. Русинка І.І. Конфліктологія. Психотехнології і управління конфліктами: навч. посіб. К.: ВД «Професіонал», 2007. 332с.
7. Сірій Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: навч. посібник. К.: Атіка, 2004. 480 с.

## Тема VIII. СТРУКТУРА КОНФЛІКТУ

**Об'єктивні складові конфлікту.** Структура конфлікту – це сукупність елементів та установлених зв'язків між ними, що забезпечують його цілісність, відмінність від інших явищ соціального життя, без яких він не може існувати як динамічна взаємозалежна цілісна система та процес. Сторони (учасники, суб'єкти) конфлікту. Опонент – учасник конфлікту, що вважає свої проблеми невіршеними. Супротивник – опонент, що намагається реалізувати свої інтереси за рахунок нейтралізації інтересів іншого. Агресор – супротивник, що виявляє агресивність. Ворог – супротивник, інтерес якого полягає в знищенні протилежної сторони. Ініціатор конфлікту – учасник, що ініціював конфліктні дії. Підбурювач – учасник, що підштовхує до початку конфліктних дій. Організатор – учасник, який планує, організовує конкретні дії та контролює перебіг конфлікту. Медіатор (посередник, суддя) вирішує завдання припинення конфлікту. Об'єкт конфлікту – це елемент матеріальної чи духовної сфери, який знаходиться на перетині інтересів конфліктуючих сторін. Матеріальні об'єкти: територія, матеріальні цінності, нерухомість, фінансові рахунки та ін. Ідеальні об'єкти: бажання мати більш високий соціальний статус, правила та норми діяльності. Образ конфліктної ситуації - це суб'єктивна картинка конфліктної ситуації, що існує в психіці кожного учасника. Уявлення учасників конфлікту про себе (свої потреби, можливості, цілі, цінності). Уявлення учасників конфлікту про протилежну сторону (потреби, можливості, цілі, цінності). Уявлення учасників конфлікту про ситуацію і умови перебігу конфлікту. Актуальність аналізу образів конфліктної ситуації. Реальний і ефективний спосіб вирішення конфлікту за рахунок зміни образу конфліктної ситуації, яка здійснюється за допомогою зовнішньої дії на учасників конфлікту. Умови протікання конфлікту. Просторово-часові характеристики. Простір конфлікту – соціальний простір («своя територія» - зона впливу на людей, «зона національних інтересів» у певному регіоні земної кулі). За часом протікання виділяють гострі й хронічні, швидкоплинні й довготривалі. Умови мікросередовища. Умови макросередовища. Фізичне середовище конфлікту. Суспільно-психологічне середовище конфлікту. На мікрорівні - це соціально-психологічний клімат даного колективу. На макрорівні – визначається панівними у суспільстві настроями та емоціями. Соціальне середовище конфлікту. Тип цивілізації, суспільно-економічні умови життя і соціальнополітичний устрій суспільства. Можливі дії учасників конфлікту та результати конфліктної ситуації. Характер дій (активний наступ, оборонна й нейтральна дія). Ступень активності в здійсненні дій (активні й пасивні дії). Спрямованість дій учасників у конфлікті (на учасника, на третіх осіб, на самого себе).

**Психологічні складові конфлікту.** Психофізіологічні, психологічні, етичні, поведінкові властивості окремих особистостей, які впливають на виникнення і розвиток конфліктної ситуації. Ціннісні орієнтації. Моральні, ідеологічні, політичні принципи. Ціль. Мотив. Потреби у безпеці, матеріальному добробуті, успіху, кар'єрі. Інтереси учасників конфлікту. Потреби. Риси характеру особистості. Типи особистості: екстраверти, інтроверти, емоційно

нестабільні люди, емоційно стабільні люди. Установки особистості. Теоретична людина. Економічна людина. Естетична людина. Соціальна людина. Політична людина. Релігійна людина. Неадекватні оцінки та сприйняття як інших людей так і самого себе. Ефект ореолу, ефект бумеранга, ефект новизни, ефект «байдужості», логічна помилка, помилка соціального стереотипу, помилка центральної тенденції, помилка привабливості і взаємної симпатії, помилка близькості. Основні типи важких у спілкуванні людей: агресивісти, скаржники, мовчуни, суперпокладисти, вічні песимісти, всезнайки. Конфліктна поведінка має свої принципи, стратегії (способи) і тактику (прийоми). Серед основних принципів конфліктного протистояння виділяють: концентрацію сил; координацію сил; нанесення удару по найбільш уразливому пункті в розташуванні супротивника; економію сил і часу та ін. Стратегія поведінки в конфлікті розглядається як орієнтація особистості (групи) щодо конфлікту, установка на певні форми поведінки в ситуації конфлікту. «Силове поле» мотивації керівника, орієнтованого або на виробництво, або на людину, виробника. Перша «силова лінія» (на виробництво). Друга «силова лінія» (на людину). Суперництво (конкуренція). Співробітництво (проблемно-вирішальна стратегія). Стратегія пристосування (поступка). Стратегія уникання (бездіяльності). Фактори конфліктної ситуації. Довіра до опонента (Г. Прюїтт). Статус учасника конфлікту. Орієнтованість мотивації учасників конфлікту на свої чи чужі інтереси, або ж на інтереси справи. Переважний тип відношення до навколишніх. Типи відношення до навколишніх (владно-лідуючий, незалежно-домінуючий, прямолінійно-агресивний і недовірливо-скептичний). Макіавеллізм (схильність маніпулювати людьми). Тактика захоплення й утримання об'єкта конфлікту. Тактика фізичного насильства (збитку). Тактика психологічного насильства (збитку). Тактика тиску. Тактика демонстративних дій. Тактика фіксації своєї позиції. Тактика угод. Інформаційні моделі конфліктної ситуації.

**Особливості сприйняття конфліктної ситуації.** Образ конфліктної ситуації. Уявлення опонентів про самих себе (свої цілі, мотиви, цінності, можливості); про конфронтуючу сторону (її цілі, мотиви, цінності, можливості); кожного учасника про те, як інший сприймає його; про середовище, у якому складаються конкретні відносини. Рівень відповідності образу конфліктної ситуації. Конфліктна ситуація об'єктивно існує, але не усвідомлюється, не сприймається учасниками. Об'єктивна конфліктна ситуація існує і сторони сприймають ситуацію як конфліктну, однак з тими чи іншими суттєвими відхиленнями від дійсності. Об'єктивна конфліктна ситуація відсутня, проте відносини сторін помилково сприймаються ними як конфліктні. Конфліктна ситуація об'єктивно існує і за ключовими характеристиками адекватно сприймається учасниками. Рівень перекошування конфліктної ситуації. Схематизація конфліктної ситуації. Соціально схвалювані мотиви (боротьба за відновлення справедливості, захист честі і гідності, захист демократії, конституційного ладу). Самопідтримка. Покладання відповідальності на обставини. Покладання відповідальності на іншого. Розмитість відповідальності взагалі. Формування «образу ворога». Ознаки «образу ворога»: недовіра, покладання провини на ворога, негативне очікування, ототожнення опонента зі

злом, деіндивідуалізація, відмовлення опоненту в співчутті. Детермінанти рівня перекручування сприйняття конфліктної ситуації. «Агресивна концепція середовища».

### ***План семінарського заняття***

1. Об'єктивні складові конфлікту.
2. Суб'єктивні складові конфлікту.
3. Особливості сприйняття конфліктної ситуації.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Об'єктивний зміст конфліктної ситуації.
2. Система прагнень опонентів у конфлікті.
3. Основні стратегії поведінки в конфлікті.
4. Основні тактики впливу на опонента в конфлікті.
5. Перекручування сприйняття конфліктної ситуації.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Образи конфліктної ситуації належать до:
  - а) об'єктивної складової конфлікту;
  - б) суб'єктивної складової конфлікту;
  - в) не належать ні до об'єктивної, ні до суб'єктивної складової конфлікту;
  - г) належність до об'єктивної, чи до суб'єктивної складової конфлікту залежить від предмету конфлікту.
2. Стратегія та тактика поведінки в конфлікті співвідносяться між собою:
  - а) тактика — це спосіб реалізації стратегії;
  - б) стратегія — це спосіб реалізації тактик;
  - в) стратегія та тактика — незалежні одна від одної категорії;
  - г) залежить від ситуації.
3. Когнітивістський підхід зосереджує свою увагу:
  - а) на об'єктивній стороні конфлікту;
  - б) на суб'єктивній стороні конфлікту;
  - в) на об'єктивній і суб'єктивній сторонах конфлікту;
  - г) на наслідках конфлікту.
4. Стадія виникнення об'єктивної конфліктної ситуації є:
  - а) відкритою;
  - б) латентною (прихованою);
  - в) може бути і відкритою, і прихованою;
  - г) залежить від конфліктної ситуації.
5. Який стиль поведінки в конфлікті найбільш характерний для вирішення економічних конфліктів:
  - а) стиль компромісу;
  - б) стиль конкуренції;
  - в) стиль співробітництва;
  - г) стиль ухилення.

### *Література*

1. Березовська Л.І. Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2016. 201 с.
2. Біляк, Ю. В. Сучасні концепції дослідження конфліктів інтересів. Економіка та держава №9. 2020. С. 80-85.
3. Данильян, О. Г. Місце та функції конфліктів у трансформаційний період розвитку суспільства. Вісник Національного університету Юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія № 2. 2014. С.5-12.
4. Луцишин Г.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
5. Навчально-методичний посібник для самостійної роботи та семінарських занять з навчальної дисципліни “Конфліктологія” для студентів III курсу денної форми навчання Х. : Нац. ун-т “Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого”, 2013. 61 с.
6. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2020. 360 с.
7. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
8. Співак В.І., Онуфрієва Л.А. Природа виникнення, теоретичні та практичні аспекти дослідження конфлікту. Проблеми сучасної психології: зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2012. Вип. 17. С. 540–553.

### **Тема IX. ФУНКЦІЇ КОНФЛІКТІВ**

**Двоїстий характер функцій конфлікту.** Конфлікти як негативні явища. Конфлікт як необхідний компонент соціальних відносин. Функціонально-позитивний характер. Неоднозначність оцінок і суперечливість результатів експериментальних досліджень. Розрізнення конструктивних і деструктивних конфліктів. Межа між конструктивними і деструктивними функціями. Оцінки наслідків конкретного конфлікту. Узагальнена оцінка позитивної і негативної ролей конфлікту. Конструктивність і деструктивність конкретного конфлікту. Особливості процесу розв'язання конфлікту. Регулятивно-розвивальна функція. Інформаційно-об'єднувальна функція. Функція об'єднання і структуризації. Функція стимулювання активності. Функція стимулювання особистісного зростання. Психотерапевтична і полегшувальна функція. Діагностична і пояснювальна функція.

**Вплив конфліктів на основних учасників.** Конфлікт усуває цілком чи частково протиріччя, що виникає у зв'язку з недосконалістю організації діяльності, помилками управління, недбайливістю окремих працівників: висвітлює вузькі місця, невирішені питання, факти недостатньої діловитості і порядності. Конфлікт дозволяє більш глибоко оцінити індивідуально-логічні особливості людей, що беруть участь у ньому: тестує ціннісні орієнтації людини,

окрему силу її мотивів, спрямованих на діяльність, на себе чи на взаємини, виявляє психологічну стійкість до стресових факторів важкої ситуації. Конфлікт дозволяє послабити психічну напруженість, що є реакцією учасників на конфліктну ситуацію. Конфлікт служить джерелом розвитку особистості, міжособистісних відносин: дозволяє людині піднятися на нову висоту; розширити сферу та способи взаємодії з навколишніми. Конфлікт може поліпшити якість індивідуальної діяльності. Деструктивні наслідки конфліктів. Становлення стереотипів і руйнівальних форм самореалізації особистості шляхом маніпулятивного самоутвердження та досягнення бажаного шляхом використання інших. Неадекватність, перш за все в сприйнятті, непорозумінні та ін. Виникнення неадекватних психологічних захистів. Збільшення матеріальних і емоційних витрат на вирішення конфлікту.

**Вплив конфліктів на соціальне оточення.** Конструктивні функції конфліктів щодо соціуму. Конфлікт виступає як засіб активізації соціального життя групи чи суспільства: підтримує соціальну активність людей, сприяє запобіганню застою, служить джерелом нововведень і розвитку. Конфлікт висвітлює невирішені проблеми в діяльності групи. Конфлікт як інструмент превентивного припинення несумлінної поведінки. Конфлікт зондує суспільну думку, колективні настрої, соціальні установки актуалізує гуманістичні цінності. Конфлікт може сприяти створенню нових, більш сприятливих умов, до яких легше адаптуються члени колективу. Конфлікт може виконувати функцію згуртування групи перед зовнішніми труднощами (К. Кемпбелл). Конфлікти створюють інтелектуально-емоційну напруженість та сприяють пошуку продуктивних рішень проблем. Конфлікт оптимізує міжособистісні відносини, може сприятливо впливати на взаємини в колективі: підвищується трудова дисципліна, керівники більш чуйно реагують на потреби підлеглих, знімається напруженість у відносинах, установлюється більш доброзичлива обстановка. Конфлікт може негативно впливати на організацію. Конфлікт неминуче супроводжується порушенням системи комунікацій, взаємозв'язків у колективі, організації. Конфлікт може негативно вплинути на взаємини в колективі, на його соціально-психологічний клімат. Часті конфлікти послаблюють ціннісно-орієнтаційну єдність групи, ведуть до зниження групової згуртованості. Під час конфлікту погіршується якість спільної діяльності колективу: конфлікт не розв'язався і поступово загасає; своїх цілей домігся опонент, який був неправий; конфлікт виявився тривалим і перемога правого опонента виявилася “пірровою”; у конфлікт були втягнуті багато членів соціальної групи.

### ***План семінарського заняття***

1. Двоїстий характер функцій конфлікту.
2. Вплив конфліктів на основних учасників.
3. Вплив конфліктів на соціальне оточення.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Конфлікт як необхідний компонент соціальних відносин.
2. Конфлікт у працях Аристотеля, Гоббса, Гегеля, Вебера, Маркса, Козера, Дарендорфа.

3. Конфлікт як функція згуртування групи перед зовнішніми труднощами (К. Кемпбелл).

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. За функціональною спрямованістю конфлікти можуть мати:
  - а) лише конструктивний характер;
  - б) лише деструктивний характер;
  - в) конструктивний і деструктивний характер;
  - г) залежить від характеру конфлікту.
2. Яким поняттям визначається тип соціальних взаємодій, що характеризується протидією соціальних суб'єктів, обумовлений протиріччям їхніх потреб, інтересів, цінностей, а також соціальних статусів, ролей і функцій?
  - а) культурний конфлікт;
  - б) соціальний конфлікт;
  - в) рольовий конфлікт;
  - г) професійний конфлікт.
3. Кому із перелічених належать праці – «Функції соціального конфлікту» та «Продовження досліджень соціального конфлікту»:
  - а) М. Веберу;
  - б) Платону;
  - в) Р. Міллсу;
  - г) Л. Козеру;
  - д) О. Конту.
4. Під функцією конфлікту розуміють:
  - а) роль, яку виконує конфлікт щодо суспільства та його різних структурних утворень: індивідів, соціальних груп, організацій;
  - б) суб'єктивну оцінку поведінки партнера як неприпустиму;
  - в) природне зіткнення інтересів людей у процесі їхньої життєдіяльності.
5. Сутність якої функції колективу полягає у задоволенні потреб працюючих: у спілкуванні, визнанні з боку оточуючих, приналежності до колективу, розвитку здібностей:
  - а) цільової;
  - б) соціально-інтегративної;
  - в) задоволення соціальних потреб.

### ***Література***

1. Калаур С.М. Соціальна психологія: навч. посіб. Тернопіль: Астон, 2010. 360с.
2. Луцишин Г.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
3. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
4. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.

5. Русинка І.І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами: навч. посіб. К.: ВД «Професіонал», 2007. 332с.
6. Цюрупа М.В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посіб. К.: Кондор, 2004. 172с.
7. Убейволк О. О. Конфлікт як прояв соціальної комунікації. Грані : альманах. 2010. № 5(73). С. 107–111.

## **Тема X. ДИНАМІКА КОНФЛІКТІВ**

**Основні періоди й етапи в розвитку конфлікту.** Динаміка розвитку конфлікту включає наступні складові (етапи, стадії, фази, періоди): виникнення конфліктної ситуації; усвідомлення активної конфліктної ситуації; інцидент, мотив конфлікту; розростання та ескалація конфлікту, вирішення конфлікту. Латентний період (передконфлікт) включає етапи: виникнення об'єктивної проблемної ситуації; усвідомлення об'єктивної проблемної ситуації суб'єктами взаємодії; спроби сторін розв'язати об'єктивну проблемну ситуацію неконфліктними способами; виникнення передконфліктної ситуації. Істотними у проблемі виникнення конфліктів є наступні аспекти проблеми: значущість і актуальність; можливість вирішення (часткового або повного); розуміння й взаєморозуміння в баченні проблеми конфліктуючими сторонами; взаємостосунки в плані врахування інтересів один одного у вирішенні проблеми; узгодженість і підтвердження домовленостей при вирішенні проблеми конфлікту. Виникнення об'єктивної проблемної ситуації. Виникнення протиріччя між суб'єктами (їх цілями, мотивами, діями, прагненнями). Усвідомлення об'єктивної проблемної ситуації. Спроби сторін розв'язати об'єктивну проблемну ситуацію неконфліктними способами (переконанням, роз'ясненням, проханнями, інформуванням конфронтуючої сторони). Виникнення передконфліктної ситуації. Відкритий період включає: інцидент; ескалацію конфлікту; збалансовану протидію; завершення конфлікту. Збалансована протидія. Основні форми завершення конфлікту: розв'язання, врегулювання, загасання, усунення чи переростання в інший конфлікт. Післяконфліктний період включає два етапи: часткову нормалізацію відносин опонентів і повну нормалізацію їхніх відносин. Корекція самооцінок, рівнів домагання, ставлення до партнера. Повна нормалізація відносин.

**Ескалація конфлікту.** Ескалація конфлікту є тією його частиною, яка починається з інциденту і закінчується ослабленням боротьби, переходом до завершення конфлікту. П'ять типів трансформацій. Від м'яких - до жорстких. М'які способи: чарівність, “куйовдження пір'я”, переконлива аргументація, приховані докори. Жорсткі тактики: погрози, незворотні зобов'язання. Від меншого - до більшого. Тенденція до появи усе більшої кількості об'єктів суперечки. Від часткового - до загального. Тенденція до розбіжностей більш широкого плану, що веде до остаточного погіршення відносин між сторонами. Від прагнення до результату — до прагнення перемогти супротивника і навіть до прагнення нанести супротивнику збиток. «Індивідуалістська орієнтація» (Дойч). Від участі небагатьох — до збільшення рядів. Три загальні моделі ескалації: оборонна модель, спіральна модель конфлікту і модель структурних

змін. Три різновиди структурних змін: зміни психологічних станів окремих індивідів, зміни структури і функціонування груп, зміни в природі співтовариства, до якого належать сторони конфлікту. Ознаки того, що образ ворога домінуючий в інформаційній моделі конфліктної ситуації (недовіра, покладання провини на ворога, негативне очікування, ототожнення зі злом, уявлення «нульової суми», деіндивідуалізація, відмова в співчутті). Закріплення образу ворога: зростання негативних емоцій; очікування деструктивних дій іншої сторони; негативні стереотипи й установки; значимість об'єкта конфлікту для особистості (групи); тривалість конфлікту. Теорія “симетричного схизмогенезу” (Г. Бейтсон). Два варіанти схизмогенезу — додатковий і симетричний. Внутрішні пружини ескалації конфлікту. Теорія еволюційної епістемології (Г. Вольмер. К. Лоренц). Розвиток передконфліктної ситуації (значимість власних бажань і аргументів). Конфлікт з потенційного може розвиватися як прямий, опосередкований, конструктивний, стабілізаційний або непрямий, безпосередній, неконструктивний, дестабілізаційний. Стадія розвитку (ескалація) конфлікту. Чотири форми конфліктної поведінки. Види ескалації. Хронічний (затяжний) конфлікт. «Енергетичний потенціал» і варіант гострого конфлікту.

**Динаміка різних видів конфліктів.** Тривалість конфлікту – часові виміри існування конфлікту. Відповідно конфлікт може бути коротко-, середньо- та довготривалим, що залежить від цілей протиборчих сторін, гостроти проблеми, соціальної культури, ресурсів управління конфліктом. Передконфліктна ситуація. Соціальна напруженість. Інцидент. Варіанти поведінки конфліктантів. Стадія розвитку (ескалація) конфлікту. Чотири форми конфліктної поведінки. Види ескалації. Хронічний (затяжний) конфлікт. «Енергетичний потенціал» і варіант гострого конфлікту. Стадія завершення конфлікту і переговорний процес. Варіанти розвитку подій на завершальній стадії конфлікту. Метод примусу у завершенні конфлікту. Переговори і перемир'я. Постконфліктна ситуація. Післядієвість конфлікту. Результативність конфлікту. Роль консенсусу у виході з конфліктної ситуації. Післяконфліктна реальність. Соціальні функції конфлікту.

### ***План семінарського заняття***

1. Основні періоди й етапи в розвитку конфлікту.
2. Ескалація конфлікту.
3. Динаміка різних видів конфліктів.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Складові динаміки розвитку конфлікту.
2. П'ять типів трансформацій конфлікту.
3. Модель структурних змін конфліктів.
4. Теорії “симетричного схизмогенезу” (Г. Бейтсон).
5. Теорія еволюційної епістемології (Г. Вольмер. К. Лоренц).
6. Тривалість конфліктів різних типів.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. На прикладі відносин між США та СРСР з 1945 по 1990 роки визначити еволюцію типів трансформацій конфлікту.
2. Яке поняття розкриває наступне визначення: "... – таке сполучення обставин, людських інтересів, котре об'єктивно складає підґрунтя для реального протиборства між соціальними суб'єктами":
  - а) ескалація конфлікту;
  - б) динаміка конфлікту;
  - в) межа конфлікту;
  - г) діагностика конфлікту;
  - д) конфліктна ситуація.
3. Яке поняття розкриває наступне визначення: «... – стан у динаміці конфлікту, що полягає в припиненні, закінченні конфлікту з будь-яких причин»:
  - а) ескалація конфлікту;
  - б) зовнішні дії конфлікту;
  - в) динаміка конфлікту;
  - г) завершення конфлікту?
4. Вкажіть, які існують форми завершення конфлікту:
  - а) ескалація конфлікту;
  - б) переростання його в інше протиборство;
  - в) поступове загасання конфлікту;
  - г) «глухий кут»;
  - д) застосування насильства.
5. Конфліктогени – це:
  - а) слова, дії (або бездіяльність), які можуть призвести до конфлікту;
  - б) прояви конфлікту;
  - в) причини конфлікту, обумовлені соціальним статусом особистості;
  - г) стани особистості, які настають після вирішення конфлікту;
  - д) поведінські реакції особистості у конфлікті.

### ***Література***

1. Березовська Л.І. Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2016. 201 с.
2. Луцишин Г.І. Конфліктологія та теорія переговорів: навч. посіб. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015. 200 с.
3. Панасенко Г.С. Динаміка мовних конфліктів у ХХІ столітті. Вісник Харківського національного університету імені ВН Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм № 8. 2018. С. 63-73.
4. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
5. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
6. Цюрупа М.В. Основи конфліктології та теорії переговорів: навч. посіб. К.: Кондор, 2004. 172с.

## **Тема XI. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВНУТРІШНЬОСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ**

**Підходи до розуміння внутрішньоособистісного конфлікту.** Багатошаровість особистості. Конфлікт як прояв динамічності душевного життя. Шлях розкриття особистісних можливостей і шлях їх пригнічення (розбалансування внутрішніх процесів; душевна боротьба; затягування оточуючих у конфліктні відносини). Схема особистості за З.Фрейдом: три інстанції і принципи людської психіки. Первинний процес. Вторинний процес. Інтеріоризація. Конфлікт інстанцій. Свідоме-безсвідоме. Захисні механізми особистості. Конфлікт між потребами та неможливістю їх задоволення. Фрустрація. Заперечення. Забування. Передсвідоме. Витіснення. Фантазія. Проекція. Заміщення (агресії). Протидія. Раціоналізація. Способи визначення внутрішньоособистісного конфлікту і шляхи його пом'якшення. Сублімація. Теорія неповноцінності А.Адлера. Роль процесу компенсації неповноцінності та розвитку почуття спільності в особистості. Основні перепони для особистісного зростання. Формування комплексу неповноцінності та вплив його на стремління до влади. Теоретичний підхід до внутрішньоособистісного конфлікту К.Юнга. Типологія особистості. Чотири функції психіки. Напрями прояву функцій психіки. Дві установки свідомості: екстраверт та інтроверт. Компенсаторна діяльність безсвідомого. Динамічна модель особистості. Теорія сприйняття і несприйняття життя Е.Фромма. Поняття когніцій. Теорія когнітивного дисонансу Л.Фестінгера. Визначення когнітивного дисонансу. Конфлікт пізнання. Два відкриття теорії когнітивного дисонансу. Теорія життєвого циклу Е.Еріксона (епігенетична теорія). Аксиома розвитку особистості. Стадіальність розвитку особистості. Постулат і зміст задумки Е.Еріксона. Стадії психосоціального розвитку та їх характеристика. Его-інтеграція. Когнітивна сфера: суперечливість образу "Я"; зниження самооцінки; усвідомлення свого стану як психологічної безвиході, затримка ухвалення рішення; суб'єктивне визнання наявності проблеми ціннісного вибору, сумнів у справжності мотивів і принципів, якими суб'єкт раніше керувався. Емоційна сфера: психоемоційна напруга; значні негативні переживання. Поведінкова сфера: зниження якості й інтенсивності діяльності; зниження задоволеності діяльністю; негативне емоційне тло спілкування. Інтегральні показники: порушення нормального механізму адаптації; посилення психологічного стресу. Протиріччя між потребою і соціальною нормою. Протиріччя мотивів, інтересів і потреб. Протиріччя соціальних ролей. Протиріччя соціальних цінностей і норм. протиріччя між прагненнями до творчості, кар'єри, самоствердження і можливостями реалізації цього в рамках організації. Протиріччя між прагненням до отримання прибутків і моральними нормами. Неврастення. Ейфорія. Регресія. Проекція. Номадизм. Раціоналізм.

**Основні види внутрішньоособистісного конфлікту.** Порівняння внутрішнього стану людини Є.Шострома. Дефініція внутрішньоособистісних конфліктів. Поняття «особистість». Соціальна обумовленість внутрішніх конфліктів. Види ситуацій фрустраційного стану. Психологічний конфлікт і проблема вибору. Неусвідомлений внутрішній конфлікт. Зовнішні та внутрішні

причини внутрішньоособистісних конфліктів. Типи поведінки людей у конфліктних ситуаціях. Характеристика груп конфліктних особистостей. Трансферт (переведення) внутрішніх і зовнішніх протиріч особистості. Люди-інтерни і люди-екстерни. Рольові конфлікти особистості. Інтеракціонізм. Система і зміст ролей особистості. Еталонні ролі. Статусні ролі. Зіткнення між несумісними ролями. Теорія дзеркального «Я». Десперсоналізація. Редукція. Відновлення рольового балансу. Адекватна оцінка ситуації: самооцінка індивіда й оцінка складності існуючих проблем. Рефлексія. Поради М.Мольца про вирішення особистісних конфліктів. Роль емоційного «очищення» та способи й прийоми його реалізації. Рекомендації Д.Карнегі щодо вирішення внутрішньої конфліктної ситуації (подолання стресу). Заходи виходу індивіда із стану фрустрації. Вирішення неусвідомленого внутрішнього конфлікту. Способи поновлення і мобілізації фізичних і духовних сил та «скидання» підвищеного внутрішнього напруження. Види психологічного захисту індивіда. Негативні наслідки внутрішнього конфлікту: психологічний зрив, стреси, неврози, підвищена стривоженість, загальна психологічна пригніченість, надмірна агресивність, регресія. Ідея катарсису. Конгруентність. Позитивні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту і фрустрації. Управління особистісною конфліктністю. Характеристика стресу і чинників, що його викликають. Перша допомога в гострій стресовій ситуації. Рекомендації Г.Сельє щодо стресів. Самозахист від стресу. Позитивне сприйняття стресу. Види психологічних механізмів захисту особистості. Трудоголіки та їх ознаки. Між двома однаково привабливими, але взаємовиключними мотивами (еквавілентний). Між двома однаково непривабливими можливостями (вітальний). Мета однаково і приваблива і неприваблива водночас (амбівалентний). Мотиваційний конфлікт. Моральний конфлікт. Конфлікт нереалізованого бажання чи комплексу неповноцінності. Рольовий конфлікт. Адаптаційний конфлікт. Конфлікт неадекватної самооцінки. Невротичний конфлікт. Наслідки внутрішньоособистісних конфліктів: призупинка розвитку особистості; психічна і фізіологічна дезорганізація особистості; зниження активності та ефективності діяльності; стан сумніву, психічної роздратованості, тривожності, залежності людини від інших людей та обставин, загальна депресія; руйнування життєвих цінностей і втрата самого смислу життя.

### ***План семінарського заняття***

1. Поняття, особливості, види та основні причини внутрішньоособистісних конфліктів.
2. Умови попередження, форми прояву і способи подолання внутрішніх конфліктів.
3. Наслідки внутрішньоособистісних конфліктів.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Фрейдистський підхід до внутрішнього конфлікту особистості.
2. Постфрейдистські концепції аналізу внутрішньоособистісних конфліктів.
3. Поняття і види внутрішньоособистісних конфліктів.

4. Когнітивний дисонанс і вікові кризи.
5. Способи вирішення і наслідки внутрішньоособистісних конфліктів.
6. Стрес і стресори як наслідок конфліктності.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Внутрішньоособистісний конфлікт – це:
  - а) Глибокі емоційні переживання особистістю своїх невдач.
  - б) Стан тривоги, який визивається майбутньою складною ситуацією.
  - в) Зіткнення протилежно спрямованих мотивів особистості.
  - г) Внутрішні коливання особистості, яка стоїть перед вибором засобів для досягнення конкретної цілі.
2. Наявність розбіжностей між вимогами дійсності та можливостями людини, тобто невідповідність можливостей особистості вимогам середовища є характерним для:
  - а) конфлікту цінностей;
  - б) морального внутрішньоособистісного конфлікту;
  - в) конфлікту неадекватної самооцінки;
  - г) адаптаційного конфлікту.
3. Адаптаційний внутрішньоособистісний конфлікт – це:
  - а) Наявність розбіжностей між вимогами дійсності та можливостями людини, тобто невідповідність можливостей особистості вимогам середовища.
  - б) Наявність розбіжностей між сенсами життя.
  - в) Боротьба між потребами людини та її бажаннями чи інтересами.
  - г) Наявність розбіжностей між бажаннями та дійсністю, яка блокує їх задоволення.
4. Наявність розбіжностей між оцінкою своїх можливостей є характерним для:
  - а) конфлікту неадекватної самооцінки;
  - б) мотиваційного внутрішньоособистісного конфлікту;
  - в) морального внутрішньоособистісного конфлікту;
  - г) конфлікту нереалізованого бажання.
5. Боротьба між потребами людини та її бажаннями чи інтересами характерна для:
  - а) конфлікту цінностей;
  - б) морального внутрішньоособистісного конфлікту;
  - в) конфлікту нереалізованого бажання;
  - г) мотиваційного внутрішньоособистісного конфлікту.

### ***Література***

1. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 456с.
2. Ємельяненко Л.М. Конфліктологія: навч. посіб. К.: НКЕУ, 2003. 315с.
3. Конфліктологія: Практикум: навч. посіб. для студ. спеціальності 051 «Економіка» освітньою програмою «Управління персоналом та економіка праці». КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2020. 88 с.

4. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2020. 360 с.
5. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
6. Русинка І.І. Конфліктологія. Психотехнології і управління конфліктами: навч.посіб. К.:ВД «Професіонал», 2007. 332с.
7. Шапран Т.М. Внутрішній конфлікт особистісного зростання в юнацькому віці. Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства: монографія. Житомир: Вид. О. О. Євенок. 2020. С.149-166.

## **Тема XII. МІЖГРУПОВІ КОНФЛІКТИ**

**Механізми виникнення міжгрупових конфліктів.** Дефініція «міжгрупові конфлікти». Особливості причин виникнення міжгрупових конфліктів. Поняття «соціальна ідентичність» і «соціальне порівняння». Міжгрупи й аут-групи. Основні положення соціальної (групової) ідентичності. Функції соціальної ідентичності (позитивна і негативна). Міжгрупові конфлікти і феномен згуртування. Роль конфліктних ситуацій у внутрішньогруповій рівновазі. Варіанти міжгрупової взаємодії. Характеристика міжгрупової боротьби в ринкових відносинах. Наслідки групових конфліктів. Шість видів конфліктів в соціальних групах. Класифікація Ч.Макклінтока різновидів соціальних мотивів внутрішньогрупової взаємодії. Причини групових конфліктів. Роль групових норм у функціонуванні групи. Зовнішні та внутрішні причини та зміни групових норм. Причини порушень норм і вимог членом (членами) групи. Структурні і статуснорольові зміни в групі. Рольові конфлікти. Причини конфліктів між особистістю і групою. Конфлікти між підгрупами й умови їх виникнення. Прихильники і противники змін у групі. «Зона невизначеності». Визначення та ознаки малої соціальної групи. Класифікація малих соціальних груп за цілями і способами об'єднання. Параметри формальної групи. Характеристика неформальної групи. Первинні групи (підгрупи). Поняття «міжособистісна роль». Види структур внутрішньогрупових зв'язків і комунікативних мереж. Групові норми. Процес формування ціннісно-нормативної системи. Функції групових норм.

**Трудові конфлікти і шляхи їхнього розв'язання.** Визначення поняття «конфлікт в організації». Місце організації в структурі сучасного суспільства. Структурні підрозділи організації. Мета організації та цілі індивідів. Категорії «трудовий колектив» та «організація». Види конфліктів в організаціях і причини їх виникнення (об'єктивні та суб'єктивні). Підсистеми відносин. Конфлікти в організації за типом функціональних систем. Причини організаційно-технологічних конфліктів. Позиційні конфлікти. Причини конфліктів у соціально-економічній системі організації. Характеристика типів управління організацією. Види і причини адміністративноуправлінських конфліктів. Визначення позаформальних організацій. Три джерела позаформальних організацій. Види конфліктів у позаформальних організаціях. Головна причина виникнення неформальних (соціально-психологічних) відносин. Основа

об'єднання людей у неформальні організації. Принцип членства в неформальній організації. Види соціально-психологічних конфліктів. Типи конфліктів в організаціях за складом сторін та їх сутність. Класифікація конфліктів в організаціях за джерелами їх виникнення. Чутки про керівника колективу. «Пікові ситуації». Помилкові дії керівника, що викликають конфліктність. Дві групи причин конфліктності відносин керівника і підлеглого. Субординаційний характер відносин. Конфліктогенність діяльності у системі «людина – людина». Предметно-діяльний зміст міжособистісних відносин. Інтенсивність спільної діяльності опонентів. Конфліктогенність ланки «безпосередній керівник – підлеглий». Розбалансування робочого місця. Структура робочого місця. Прояви неузгодженості зв'язків між робочими місцями в організації. Складність соціальної і професійної адаптації керівника. Недостатня забезпеченість по об'єктивних умовах управлінських рішень. Управлінські та особистісні причини конфлікту між керівником і підлеглим. Управлінський цикл. Типи та якісні характеристики індивідуального стилю управління. Причини конфліктних ситуацій. Закон роботи з кадрами – «ефект самоорганізації». Роль психологічної служби установи у профілактиці конфліктів. Інтегральний коефіцієнт соціальної напруженості. Метод спостереження. Прояви «назріваючого» конфлікту. Методи управління конфліктом. Два підходи до застосування влади при управлінні конфліктами. Способи вирішення конфліктів в організаціях. Співпричетний менеджмент в управлінні організаціями. Правове забезпечення успішного вирішення організаційних конфліктів. Правові документи, які регламентують відносини «робітник – наймач». Заходи уникнення соціальних конфліктів в організаціях. Трудовий арбітраж (комісія з урегулювання трудових суперечок). Розвиток системи соціального партнерства в урегулюванні трудових відносин і вирішенні соціальних конфліктів. Умови впровадження системи соціального партнерства. Три форми «справедливого» розподілу соціальних благ. Правовий спосіб розв'язання конфліктів між власниками. Врегулювання трудових відносин: робітник і господар (затягування «індивідуального» конфлікту, створення «чорних списків», гра «в одні ворота»). Умови спрямування конфлікту на виробництві у цивілізоване русло. Правомочність та інституціоналізація конфлікту. Розбіжності інтересів і види протиріч між роботодавцями і робітниками. Чотири групи основних причин конфліктів на виробництві. Лінії протиріч у трудових та економічних конфліктах. Особливості сучасних трудових конфліктів в Україні. Теорія «людських відносин» Е.Мейо. «Мотиваційна» теорія Ф.Херцберга. «Гігієнічні» умови праці. Ознаки «збагачення» роботи. Небезпека переростання трудового конфлікту у форму класового антагонізму. Принципи організації переговорного процесу в ситуації класового конфлікту (за Р.Дарендорфом). Соціально-психологічні умови переговорів у трудовому конфлікті. Види конфліктних дій роботодавців. Форми акцій протесту найманих працівників. Крайня форма протесту. Страйк. Договірні відносини як основа врегулювання трудових спорів. Сутність укладання двосторонніх і тресторонніх договорів. Система соціального партнерства. Державне врегулювання економічних відносин. Закономірності взаємодії держави та економіки західних країн. Наслідки самоусунення держави

від вирішення соціально-економічних проблем в Україні. Складові дії методу управління конфліктом.

**Специфіка міжетнічних конфліктів.** Визначення національно-етнічної спільноти. Ознаки об'єктивних індикаторів етнічності. Ознака суб'єктивного індикатора етнічності. Рівень функціонування національно-етнічних стереотипів. Особливості позасвідомої поведінки в етнічних конфліктах. Класифікація типів етнічних конфліктів: за територією проживання; за мотивом виникнення; за цілями національно-етнічних рухів; за формами і методами протидії; за часом і інтенсивністю розвитку. Причини виникнення етнічних конфліктів. Взаємні територіальні домагання етносів та їх рівні. Мотиви територіальних домагань. Політичні цілі конфліктів. Економічні причини етнічних конфліктів. Конфлікти з причини ущемлення цінності етносу. Побутовий рівень етнічних конфліктів. Історичні причини етнічних конфліктів. Причини конфлікту етнічних інтересів (елітної групи). Соціокультурні причини виникнення міжетнічних конфліктів. Рівні конфліктів між нормами і цінностями. Етноцид. Міграція населення та міжетнічна конфліктність. Основні фактори виникнення міжетнічної напруженості. Специфіка міжетнічних конфліктів на посткомуністичному просторі (рефлекс міжплеємінної ворожнечі). Конфлікт самоідентифікації в Україні. Державна політика міжетнічних відносин. Українські етноконфліктогенні проблеми. Основні чинники консолідації українського суспільства. Особливості розвитку міжетнічних конфліктів (проникнення; ідеологізація; подвійний стандарт до «своїх» і «чужих»; соціокультурний характер і поняття «міфологічне мислення»). Розвиток міжетнічного конфлікту за принципом «вирви» (воронки). Принцип «дзеркального відображення». Управління міжетнічними конфліктами. «Загальні правила гри» і «суспільний договір». Соціологічні методи у дослідженні і попередженні міжетнічних конфліктів. Роль Центру і правової держави у вирішенні етнічних проблем. Передача частини центральної влади етнічним групам. Припинення насилля. Розгортання і проведення міжетнічного діалогу (рівні діалогу). Залучення посередників і звернення в арбітраж. Придушення силою. Розробка і прийняття програми міжетнічної взаємодії. Найважливіші дії по запобіганню міжетнічних конфліктів. Основні шляхи розв'язання міжетнічних конфліктів.

**Внутрішньополітичні конфлікти.** Політологічне тлумачення поняття «конфлікт». Визначення категорії «політичний конфлікт». Проблема політичного конфлікту в історії політичної думки. Два напрями (моделі) сучасних досліджень соціально-політичних конфліктів (модель Т.Парсонса; модель Р.Дарендорфа). Джерела та предмет політичного конфлікту (за Д.Істоном, Л.Козером, Р.Дарендорфом). Влада і конфлікт. Основа та суб'єкти соціально-політичних конфліктів. Особливості політичного конфлікту. Горизонтальний вид політичних конфліктів: мета, причини, сутність. Вертикальний вид політичних конфліктів: сутність двох підвидів. Причини виникнення режимних конфліктів. Об'єктивні та суб'єктивні фактори ущемлення базових потреб людини. Конфлікт цінностей. Конфлікт інтересів. Конфлікт ідентифікації. Конфлікт політичних культур. Визначення політичних конфліктів за ознакою об'єктивності. Класифікація А.Рапопорта: конфлікти типу

«сутичка»; конфлікти типу «дебати»; конфлікти типу «гра». Антагоністичні та неантагоністичні конфлікти. Територіальний рівень класифікації політичних конфліктів. Форми перебігу конфліктів. Позитивний і негативний потенціал конфліктів. Рівні розвитку політичних конфліктів у владних відносинах. Класифікація конфлікту за ступенем розв'язання. Сутність та особливості внутрішньополітичного конфлікту. Види внутрішньополітичних конфліктів. Сутність перехідного періоду та його особливості. Управління конфліктом: визначення та сутність. Інституціоналізація горизонтальних конфліктів і варіанти виходу з нього при демократичній політичній системі. Врегулювання вертикальних статусно-рольових конфліктів. Наслідки невдалого вирішення конфліктів між центром і регіонами. Врегулювання вертикальних режимних політичних конфліктів. Суб'єкти режимних конфліктів. Взаємоперехідний характер «незаконності» дій опозиції і «законності» дій правлячої еліти. Способи і стилі поведінки у конфліктних ситуаціях. Морально-правовий (нормативний) підхід. Силевий підхід. Реалістичний підхід. Ідеалістичний підхід. Інтегративний підхід. Принципи і стадії управління конфліктним процесом. Етапи політологічного поділу управління конфліктним процесом. Спеціальні конфліктологічні процедури у вирішенні політичних конфліктів. Ключові питання аналізу конфліктної ситуації. Перспективні можливості виходу з конфлікту. Послідовність дій практичної реалізації плану врегулювання конфліктної ситуації. Політична модернізація як спосіб уникнення внутрішньополітичних конфліктів. Соціальне маневрування. Політичне маневрування. Політичне маніпулювання. Інтеграція контреліти. Послаблення «системної опозиції». Нейтралізація лідерів опозиції. Силевий тиск.

### ***План семінарського заняття***

1. Механізми виникнення міжгрупових конфліктів
2. Трудові конфлікти і шляхи їхнього розв'язання
3. Специфіка міжетнічних конфліктів
4. Внутрішньополітичні конфлікти

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Міжгрупова ворожість, об'єктивний конфлікт інтересів і внутрішньогруповий фаворитизм.
2. Причини трудових конфліктів.
3. Функції трудових конфліктів.
4. Основні шляхи розв'язання трудових конфліктів
5. Причини міжетнічних конфліктів.
6. Види внутрішньополітичних конфліктів.
7. Класові конфлікти, конфлікти між політичними партіями і рухами.
8. Соціальне маневрування, політичне маневрування, політичне маніпулювання, інтеграція контреліти, ослаблення «системної опозиції».

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Ідеологічні конфлікти можуть виникати на рівні великих соціальних груп:  
а) можуть;

- б) не можуть, оскільки виникають лише на рівні малих соціальних груп;
- в) не можуть, оскільки виникають лише між окремими особами;
- г) не можуть, оскільки виникають лише між окремою особою та окремою соціальною групою.

2. Хто є автором поняття «страйк»?

- а). Е.Гіденс;
- б). М.Вебер;
- в). Т.Парсонс;
- г). П.Сорокін.

3. Визначте взаємозв'язок між рівнем безробіття та соціальним напруженням та між кліматом у трудовому колективі й страйком.

4. Як називається етнічна група, яка постійно проживає за межами країни походження й при цьому не асимілюється з країнами проживання?

- а). резерваційна;
- б). діаспора;
- в). переселенці;
- г). представники нації.

5. Покажіть на практичному прикладі проблему співвідношення суспільства, політичної влади та політики за наступною схемою:

- характеристика суспільства;
- тип соціальних зв'язків;
- аналіз стратифікаційних процесів.

### *Література*

1. Джелалі В.О. Психологія вирішення конфліктів: навч.посіб. Х.-К. 2006. 320 с.
2. Конституційна конфліктологія (конституційні механізми подолання політичних криз): посібник авт. Г. М. Волянська та ін.; ред. М.В. Савчина та ін. Київ : Ін-т громад. сусп-ва, 2008. 188 с.
3. Нестеренко Г.О. Українська політична нація: самоорганізаційні засади становлення : монографія . К., 2007. 360 с.
4. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
5. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.

## **Тема XIII. МІЖДЕРЖАВНІ КОНФЛІКТИ**

**Особливості міждержавних конфліктів.** Суб'єкт і класифікація міжнародних конфліктів за критерієм суб'єктності. Класифікація міжнародних конфліктів за критерієм сфер відносин між конфліктантами і за критерієм масштабності. Специфіка міждержавних конфліктів. Види міждержавних конфліктів за інтересами. Особливості конфліктів за інтересами. Головна і супутні причини міждержавних конфліктів. Варіанти взаємозв'язку міждержавного конфлікту з внутрішньополітичними конфліктами. Відмінності

війни від міждержавного конфлікту. Розуміння сутності поняття «національний інтерес». Дефініція категорії «національна безпека». Головні об'єкти та показники національної безпеки. Чотири напрями національної безпеки. Специфіка визначення національної безпеки як воєнної безпеки (збройне насильство). Зовнішній і внутрішній аспект воєнної безпеки. Концепція національної безпеки України: основні принципи, загрози. Нове розуміння в забезпеченні національної безпеки. Міжнародна безпека. Три підходи до проблеми міжнародної безпеки. Перспективи формування четвертого підходу до забезпечення міжнародної безпеки. Три головні засоби дотримання міжнародної безпеки. Проблема моральності міжнародної політики. Ідея пріоритету загальнолюдських цінностей та інтересу у відверненні загрози самознищення (конфлікту існування). Завдання держав у діях на міжнародній арені. Сутність війни: визначення, причини, особливості. Карл фон Клаузевіц про війну. Головний і допоміжні засоби ведення війни. Особливість і специфіка воєнно-політичного конфлікту. Політика і війна: аналіз співвідношення в сучасних умовах. Проблема загрози і відвернення нової світової війни. Концепція стримання зброї масового знищення. Концепція «ціни війни». Теорія «силового менеджменту». Ірраціональність нової світової війни. Політична сутність громадянських або локальних воєн. Розуміння категорії «мир». Абсолютна і відносна перевага миру над війною. Пацифізм і пацифістські уявлення про мир («негативне» та «позитивне» визначення миру). Суспільний аспект закону єдності і боротьби протилежностей. Ідеалізація миру як «абсолютної істини». Дефініція поняття «мир». Військово-політичні доктрини воєнно-політичної стратегії. Стрижневі напрями стратегічного аналізу. Стратегія і національна безпека. Матеріальні фактори впливу на формування воєнної доктрини держави. Фундаментальний вплив політичних установок на формування воєнної доктрини. Завдання воєнної доктрини в сучасних умовах. Принцип розумної достатності для оборони та параметри його реалізації. Національно-визвольні війни (одна зі сторін представлена державою): антиколоніальні, війни народів, проти расизму, а також проти урядів, які діють на противагу принципам демократії. Внутрішні інтернаціоналізовані конфлікти (держава виступає помічником однієї зі сторін у внутрішньому конфлікті на території іншої держави). Загроза регіоналізації ядерних війн між державами, що розвиваються. Поділ воєнних конфліктів за інтенсивністю. Історичний аналіз сутності ролі і значення військових конфліктів. Створювальна сила справедливих війн. Індустріальна стадія розвитку людства і місце у ній збройного конфлікту. Замкнений геополітичний простір. Пора насильницького переділу світу. Зростання масштабів конфронтаційного протистояння. Розгортання міжнародних конфліктів у праці «Зіткнення цивілізацій» С.Хантінгтона. Конфлікти між правителями. Конфлікти між націями. Конфлікти між ідеологіями. Соціалотехнологічний аспект характеристики сучасної зміни збройних конфліктів. Нераціональність війни як засобу вирішення міжнародних конфліктів для високорозвинутих держав. Збройні конфлікти в геополітичному просторі країн третього світу. Зміни в масштабах і змісті війн. Технологізація війн. Зміна геополітичного протистояння: від горизонталі до вертикалі. Поява геополітичних «трикутників». Використання економічних санкцій у

міждержавному протистоянні. Першість локально-регіонального протистояння. Концепція операцій невоєнного типу. Відмінність між невоєнними операціями і воєнними. Боротьба з тероризмом і біотероризмом. Інформаційна безпека країн. Транснаціональні загрози людства. Головна причина майбутніх воєн. Зміна головних зон конфронтації в євразійському геополітичному просторі. Енергоконфлікти. Перспектива активізації акваконфліктів. Регіони акваконфліктності. Школи природоресурсних конфліктів та їх висновки.

**Напрямки запобігання міждержавних конфліктів.** Особливості попередження міждержавних конфліктів. Головні напрямки попередження міждержавних конфліктів. Інтернаціоналізація життя. Принцип мирного співіснування. Зниження рівня військового протистояння. Роль міжнародних неурядових організацій. Досягнення компромісу. Міжнародний арбітраж. Два види ненасильницьких засобів вирішення конфліктних ситуацій. Переговори. Посередництво. Розслідування. Примирення. Міжнародне право: сутність поняття, суб'єкти. Норми міжнародного права. Міжнародні угоди. Головні міжнародно-правові документи сучасності. Характеристика принципів міжнародного права. Найважливіші принципи міжнародного права. Переваги юридичних методів у вирішенні міжнародних конфліктів (за Ч.Лерчем і А.Саїдом). Головний інструмент юридичного врегулювання міжнародних конфліктів. Нові механізми ненасильницького врегулювання конфліктів у сучасному світі. Силкові засоби попередження і врегулювання міжнародних конфліктів. Чотири категорії стратегічно-воєнних завдань при міждержавних конфліктах. Визначення поняття «міжнародна миротворча операція». Масштаб, характер, цілі і способи їх досягнення, сили і засоби миротворчих операцій. Види миротворчих операцій. Закон України «Про участь в міжнародних миротворчих операціях». Форми, методи, технології та політико-правові засоби запобігання, врегулювання і вирішення міждержавних конфліктів. моделі врегулювання конфлікту: гегемоністська, статусна та рольова. Метод переконання. Метод примусу. Метод придушення. Інтернаціоналізація життя світової спільноти в господарсько-економічній, політичній і культурній сферах. Строге дотримання всіма країнами і народами принципу мирного співіснування. Зниження рівня військового протистояння. Посилення ролі міжнародних міждержавних організацій. Принципи міжнародних відносин. Незастосування сили або загрози силою. Непорушність меж територіальної цілісності держав та суверенної рівності. Мирне врегулювання суперечок. Невтручання у внутрішні справи. Пошана прав людини й основних свобод. Рівноправ'я та права народів розпоряджатися своєю долею. Співпраця між державами. Добросовісне виконання міжнародних зобов'язань. Організація Об'єднаних Націй (ООН). Ліга арабських держав (ЛАД). Організація американських держав (ОАД). Організація африканської єдності – ОАЄ. Організація з безпеки і співробітництва в Європі – ОБСЄ. Шанхайська організація співпраці.

### ***План семінарського заняття***

1. Особливості міждержавних конфліктів.
2. Напрямки запобігання міждержавних конфліктів.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Особливості міжнародних конфліктів у сучасному світі.
2. Вплив процесів глобалізації на конфліктність сучасного суспільства.
3. Особливості міждержавного конфлікту і його взаємозв'язок із внутрішньополітичними конфліктами.
4. Основні напрями запобігання міждержавним конфліктам.
5. Роль міжнародних міжурядових організацій у сфері правового регулювання взаємин між країнами.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Міжнародні конфлікти врегульовуються:
  - а) нормами внутрішнього законодавства держав;
  - б) нормами міжнародного права;
  - в) нормами внутрішнього законодавства держав і нормами міжнародного права;
  - г) нормами «здорового глузду».
2. До запобігання міжнаціональних конфліктів веде:
  - а) створення національно-однорідних держав;
  - б) компактне розселення людей однієї національності в межах багатонаціональної держави;
  - в) забезпечення прав і свобод громадян незалежно від національної належності;
  - г) законодавче виключення згадування національності у всіх офіційних документах.
3. Завершення конфлікту, досягнуте на основі взаємних поступок називається:
  - а) консенсус;
  - б) інцидент;
  - в) договір;
  - г) компроміс.
4. За сферами прояву конфлікти поділяються на:
  - а) локальні, регіональні, глобальні;
  - б) політичні, економічні, міжнародні, екологічні, ідеологічні, релігійні;
  - в) внутрішньоособистісні, міжособистісні, особистісно-групові, міжгрупові;
  - г) всі відповіді вірні.
5. За масштабом конфлікти поділяються на:
  - а) внутрішньоособистісні, міжособистісні, особистісно-групові, міжгрупові;
  - б) міжнаціональні, соціальні, політичні;
  - в) локальні, регіональні, глобальні;
  - г) всі відповіді вірні.

### ***Література***

1. Бондаренко О.Г., Бондаренко Я.О. Теоретичні основи державного управління у сфері міжнародних відносин щодо врегулювання конфліктів. Електронне наукове видання Публічне адміністрування та національна безпека. №6. 2020. URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2020-6>

2. Гібридна війна: in verbo et in praxi: монографія. Донецький національний університет імені Василя Стуса. під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 412 с.
3. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2020. 360 с.
4. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
5. Сірий С. Особливості локальних війн і воєнних конфліктів в умовах глобалізації. Політичний менеджмент. 2007. № 2. С. 144-154.
6. Стрельцов Є.Л. Міжнародні конфлікти: спроба визначення. Актуальні проблеми держави і права. 2015. Вип. 75. С. 227–234.
7. Шеренговський Д. В. Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини. Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць. Вип. 43. 2011. С. 98 - 108.

#### **Тема XIV. ПРОГНОЗУВАННЯ І ПРОФІЛАКТИКА КОНФЛІКТІВ**

**Особливості прогнозування і профілактики конфліктів.** Об'єктивне розуміння конфлікту як реальності. Визначення можливості активної дії на конфлікт і перетворення його в чинник саморегуляції, самокоректування системи. Наявність матеріальних, духовних і соціальних ресурсів, а також правової основи управління, здатність суб'єктів до узгодження своїх позицій і інтересів, поглядів і орієнтацій. Психодіагностика і прогнозування конфліктів. Основні джерела прогнозування конфліктів: результати вивчення об'єктивних та суб'єктивних умов, чинників взаємодії між людьми з урахуванням їхніх психологічних, індивідуальних та інших особливостей. Сигнали конфлікту, які виражаються в ступені напруженості та дискомфорту, що з'являються в групі; в частоті їх виникнення, потенціали їх конфліктогенності та вірогідність стимуляції ними конфлікту. Типові математичні моделі прогнозування конфліктів – імовірнісні розподіли - спосіб опису змінних через вказівку частки елементів сукупності з даним значенням змінної. Статистичні дослідження залежностей - клас моделей, широко вживаних для вивчення соціальних явищ (регресійні моделі, що представляють зв'язок залежних і незалежних змінних у вигляді функціональних відносин). Марківські ланцюги – опис механізмів динаміки розподілів, де майбутній стан визначається існуючими тенденціями. Моделі цілеспрямованої поведінки – використання цільових функцій для аналізу, прогнозування і планування соціальних процесів. Теоретичні моделі, що призначені для логічного аналізу тих або інших змістових концепцій, коли ускладнена можливість вимірювання основних параметрів і змінних. Імітаційні моделі є класом моделей, реалізованих у вигляді алгоритмів і програм для ПЕОМ, які відображають складні залежності, що не піддаються аналітичному аналізу.

**Об'єктивні та організаційно-управлінські умови попередження конфліктів.** Створення сприятливих умов для життєдіяльності: матеріальна забезпеченість, умови роботи дорослих членів сім'ї та умови навчання дітей,

можливості для самореалізації у професійній діяльності, взаємини у трудовому колективі; здоров'я, стосунки в сім'ї, наявність вільного часу для повноцінного відпочинку. Справедливий і гласний розподіл матеріальних благ у колективі, організації. Розробка правових та інших нормативних процедур вирішення типових передконфліктних ситуацій. Заспокійливе матеріальне середовище, яке оточує людину: зручне планування житлових та робочих приміщень, оптимальні характеристики повітряного середовища, освітленості, електромагнітних та інших полів, кольорова гама приміщень, кімнатні рослини, акваріуми, обладнання кімнат відпочинку, відсутність дратівливих шумів. Структурно-організаційні умови: структура організації має бути оптимальною. Функціонально-організаційні умови: вони пов'язані з оптимізацією функціональних взаємозв'язків між структурними елементами організації та працівниками. Особистісно-функціональні умови: працівник мусить максимально відповідати вимогам своєї посади. Ситуативно-управлінські умови: вони пов'язані з прийняттям оптимальних управлінських рішень та грамотною оцінкою результатів діяльності працівників.

**Соціально-психологічні умови профілактики конфліктів.** Первинна психопрофілактика конфліктів. Основні задачі первинної психопрофілактики конфліктів. Оволодіння психологічними прийомами і навичками безконфліктного спілкування. Оволодіння навичками саморегуляції в складних, конфліктних ситуаціях. Оволодіння знаннями, уміннями і навичками розуміння конфліктогенів спілкування та усвідомлення власних конфліктогенів. Оволодіння умінням перетворення конфліктогенів спілкування. Позбавлення від особистісної конфліктності і конфліктних форм і стереотипів поведінки. Оволодіння правильною (адекватною, конструктивною) поведінкою у складній, дискусійній, передконфліктній ситуації. Оволодіння знаннями і уміннями запобігання деструктивних наслідків конфліктів. Вторинна психопрофілактика конфліктів. Соціально-психологічні умови профілактики конфліктів. Баланси, при порушенні яких може виникнути конфлікт. Баланс ролей. Баланс взаємозалежності у рішеннях та діях. Баланс взаємних послуг. Баланс збитків. Баланс самооцінки та зовнішньої оцінки. Баланс відповідальності.

### ***План семінарського заняття***

1. Процес управління конфліктами: сутність, умови і зміст.
2. Психодіагностика і прогнозування конфліктів.
3. Попередження і профілактика конфліктів.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Профілактика конфлікту як спосіб його попередження.
2. Концепція і технології превентивних дій.
3. Співробітництво як спосіб попередження конфліктів.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Діагностика конфлікту — це:
  - а) комплекс заходів, спрямований на розпалювання, загострення конфлікту;

- б) комплекс заходів, спрямований на з'ясування причин наявного конфлікту, його спрямованості та тенденцій розвитку;
  - в) комплекс заходів, спрямований на ослаблення й обмеження конфлікту, спрямування динаміки конфлікту до розв'язання;
  - г) комплекс заходів, спрямований на спостереження конфлікту.
2. Вперше почали використовувати юридичні засоби для попередження та вирішення конфліктів:
- а) у Стародавньому Китаї;
  - б) у Стародавній Греції;
  - в) у Стародавньому Римі;
  - г) у Стародавній Індії.
3. Поняття попередження конфлікту ширше від поняття запобігання конфлікту:
- а) так;
  - б) ні;
  - в) поняття синонімічні.
  - г) поняття антонімічні.
4. Серед технологій врегулювання конфліктів виокремлюють:
- а) управлінські;
  - б) інформаційні;
  - в) аналітичні;
  - г) силові.
5. На стадії, що попереджає конфлікт:
- а) відбувається силова конфліктна взаємодія;
  - б) складається структура конфлікту;
  - в) має місце ненасильницьке або з мінімальним застосуванням сили збалансоване протистояння;
  - г) жодна відповідь невірна.

### *Література*

1. Браніцька Т.Р. Конфліктологічна культура фахівців соціономічних професій: діагностичний інструментарій. Вінниця: ФОП Рогальська О.І., 2015. 152 с.
2. Джелалі В.О. Психологія вирішення конфліктів: навч. посіб. Х.-К. 2006. 320 с.
3. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
4. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
5. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління: посібник К.: Академвидав, 2003. 568с.
6. Скібіцька Л.І. Конфліктологія: навч. посіб. Вид. 2-ге. К.: Кондор, 2009. 384с.

## **Тема XV. КОНСТРУКТИВНЕ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ**

**Форми, варіанти і критерії завершення конфліктів.** Три способи виходу з конфлікту. Характеристика насилля. Причини існування насилля. Тактична перевага і стратегічні недоліки силового вирішення конфлікту. Характеристика змісту роз'єднання. Два види роз'єднання. Варіанти неможливого вирішення роз'єднання. Характеристика сутності примирення. Варіант примирення «сам собою». Переговори і примирення. Виснаження ресурсів обох сторін, необхідних для боротьби. Утрати мотиву до боротьби, зниження важливості об'єкта конфлікту. Переорієнтації мотивації опонентів. Вилучення з конфлікту одного з опонентів. Припинення взаємодії опонентів на тривалий час. Усунення об'єкта конфлікту. Усунення дефіциту об'єкта конфлікту.

**Умови і фактори розв'язання конфліктів.** Припинення конфліктної взаємодії. Пошук збігу інтересів, цілей. Припинення ворожнечі, співпраця. Критичний аналіз позицій, визначення помилок, виділення конструктивного, урахування статусів. Вибір оптимальної стратегії вирішення, яка відповідає даним обставинам. Позитивна оцінка суперника, зближення позицій, критичність до себе. Позиції (ролі) третього учасника конфлікту. Насилля і соціальний тиск при допомозі третьої сторони. Роль фізичних здібностей у гострих конфліктах. Роль авторитету керівника як фактору соціального тиску. Інші засоби соціального тиску. Сутність судової системи як засобу вирішення спірних питань. Права та його види в системі регуляції конфліктів. Чотири недоліки судового вирішення конфліктів. Зміст арбітражу у врегулюванні конфліктів. Способи вибору арбітрів. «Божий суд». Голосування. Жеребкування. Недоліки системи «третейського суду». Медіація як система вирішення конфліктів. Завдання медіатора.

**Логіка, стратегії і способи розв'язання конфліктів.** Підходи до вирішення конфліктів: мотиваційний, когнітивний, діяльнісний. Розуміння системи виграшу і програшу. Математичні моделі конфлікту. Чотири підходи до вирішення конфлікту з ненульовою сумою: виграш – програш; програш – виграш; програш – програш; виграш – виграш. Оцінка підходів з огляду їх ефективності. П'ять основних стратегій: суперництво, компроміс, співробітництво, уникнення і пристосування. Техніка ПРИЗН (послідовні і реципрокні ініціативи в зниженні напруги).

### ***План семінарського заняття***

1. Основні форми завершення конфлікту.
2. Завершення конфлікту при допомозі третьої сторони.
3. Виграш і програш.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Стратегічні недоліки силового вирішення конфлікту.
2. Організаційні, історичні, правові фактори розв'язання конфліктів.
3. Етапи розв'язання конфліктів.
4. Метод «принципових переговорів».

5. Техніка ПРИЗН (послідовні і реципрокні ініціативи в зниженні напруги).

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

1. Один із способів розв'язання конфліктів дає змогу сторонам дійти такої згоди, яка задовольнятиме кожну з них і допоможе уникнути значних матеріальних втрат:

- а) переговори;
- б) погоджувальні процедури;
- в) посередництво;
- г) тиск.

2. Різновидом посередницької процедури є:

- а) переговори;
- б) примирення;
- в) тиск;
- г) залучення третейського суду.

3. Взаємозалежність регулювання та управління конфліктами:

а) регулювання та управління є складовими частинами розв'язання конфлікту;

- б) управління є складовою частиною регулювання;
- в) регулювання є складовою частиною управління;
- г) зв'язок відсутній.

4. Поняття завершення конфлікту ширше від поняття розв'язання конфлікту:

- а) так;
- б) ні;
- в) поняття синонімічні;
- г) поняття антонімічні.

5. Період прихованої, взаємної або односторонньої незадоволеності, яка базується на індивідуальній або груповій оцінці ситуації, що склалася, носить назву:

- а) конфліктна ситуація;
- б) предконфлікта ситуація;
- в) ситуація, що є наслідком розв'язання конфлікту;
- г) прецедент.

### ***Література***

1. Березовська Л.І. Психологія конфлікту: навчально-методичний посібник. Мукачево: МДУ, 2016. 201 с.

2. Гуменюк Л.Й. Соціальна конфліктологія: підручник Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2015. 564 с.

3. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.

4. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.

## **Тема XVI. ПЕРЕГОВОРНИЙ ПРОЦЕС ЯК СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ КОНФЛІКТІВ**

**Загальна характеристика переговорів: сутність, види та функції.** Два види переговорів: ті, що ведуться в рамках конфліктних відносин і в рамках співробітництва. Переговори про продовження діючих угод. Переговори про нормалізацію. Переговори про перерозподіл. Переговори про створення нових умов. Переговори із досягнення побічних ефектів. Функції переговорів: інформаційна (сторони зацікавлені в обміні поглядами, але не готові через якісь причини на спільні дії); комунікативна (налагодження нових зв'язків, відносин); регуляції та координації дій; контролю (наприклад, з приводу виконання угод); відволікання уваги (одна зі сторін намагається виграти час для перегрупування або нарощення сил); пропаганди (дозволяє одній зі сторін виставити себе вигідніше в очах громадськості); зволікання (одна зі сторін йде на переговори, щоб вселити надію в опонента на вирішення проблеми, заспокоїти його). Існують три типи спільних рішень учасників переговорів: компромісне, або “серединне рішення”; асиметричне рішення, відносний компроміс; знаходження принципово нового рішення шляхом співробітництва.

**Динаміка переговорів.** Організація перемовин. Ініціатива та управління перемовинами. Чотирьохкрокова схема організації перемовин. Два організаційні завдання перемовного процесу. Підготовка перемовин. Обговорення процедури спільної роботи. Причини відмови опонентом обговорення спільної роботи. Стимулюючі засоби залучення опонента до перемовин. Демонстрація сили. Методика ПОІР (за Ч.Освудом). Управління перемовним процесом. Роль у перемовинах неформальної обстановки. Стилiстики перемовин. Обман і правдивість у перемовинах. Застосування блефу. Досягнення домовленості між конфліктуючими сторонами. Розуміння конфліктності у перемовинах. Головне завдання у конфліктних перемовинах. Ключові моменти підготовки до перемовин. Чотири стилі проведення перемовин у конфліктній ситуації. Загальна характеристика стилів і порівняння їх зі схемою стратегій поведінки людей у конфлікті Томаса-Кіллена. Передача інформації. Пояснення свого бачення проблеми партнеру. Принцип «ми говоримо те, що інші чують». Принцип «чуєш те, чого очікуєш». «Ви-підхід» та його застосування. Особливості стилю ведення бесіди. Призначення паузи у розмові. Глибинні складові стилю ведення бесіди. Чотири типи «важких» слухачів. Прийняття рішення і завершення перемовин. Роль відчуття власності рішення у перемовинах. Типові причини, що можуть перешкодити прийняттю раціонального рішення. Відчуття моменту завершення перемовин. Найвдаліші ситуації завершення перемовин. Варіанти завершення перемовин. Національно-культурні відмінності на перемовинах.

**Психологічні механізми і технологія переговорного процесу.** Техніка жорсткого стилю перемовин. Негативні властивості жорсткого стилю. Умови застосування жорсткого стилю. Зміст техніки жорсткого перемовного стилю. Дві основні тактики ведення перемовин у жорсткому стилі. Сутність і умови застосування ультимативної тактики. Спеціальні прийоми посилення впливу ультиматуму на противника (розрахована затримка; вибір з двох бід; тактика «затвору»). Ультиматум як метод переходу до насилля. Тактика «видушування»

поступок. Зміст прийомів позиційного тиску на опонента («зачинених дверей», «пропускного режиму», «візування», «зовнішньої небезпеки»). Тактика психологічного тиску (приниження опонента, перекручування загальноприйнятих норм, заплутування опонента, читання в серцях, штучне затягування перемовин, хитрість «останньої вимоги»). Техніка м'якого стилю перемовин. Сутність і умови застосування м'якого стилю. Самокритика. Тактика «поглинання стріл». Методика залагодження інциденту: описування, висловлювання, пропозиція, винагорода. Техніка м'якого критичного зауваження (трьохпунктна схема критичного зауваження). Техніка торговельного стилю перемовин. Зміст, особливості та сфера застосування торговельного стилю перемовин. Позиційний торг та його особливості і параметри. Схема позиційного торгу: ваша точка відмови; ваша точка бажаного результату; інтервал ваших можливостей; точка бажаного результату опонента; точка відмови опонента; інтервал можливостей опонента; зона компромісу між опонентами; точка згоди. Планування позиційного торгу. Три умови передпозиційного торгу. Основні етапи підготовчої роботи. Складання програми позиційного торгу. Прийоми позиційного торгу. Переконавання опонента. Тактика приховування і відкриття інформації. Тактика розвідки. Тактика гри проміжними опозиціями. Тактика імітування м'якого стилю. Техніка співробітницького стилю перемовин. Метод принципів перемовин (за Р.Фішером і У.Юрі). Чотири центрові поняття і чотири основні правила принципів перемовин. Відділення людини від проблеми. Зосередження на інтересах, а не на позиціях. Пошук взаємовигідних варіантів. Метод «одного тексту». Настоювання на використанні об'єктивних критеріїв.

**Психологічні умови успіху на переговорах.** Маніпуляції на перемовинах і протидія їм. Причини втрати контролю над ситуацією і прийняття непродуктивних рішень. Ознаки людей, що піддаються впливу. Складова мистецтва ведення перемовин. Імунізація. «Тайм-аут» в перемовинах. Форми тиску. Маніпуляція та завдання проти маніпулятивних прийомів опонента. Емоційні маніпуляції партнера. Маніпуляційні прийоми в перемовинах. Типові маніпуляції і способи протидії їм у перемовному процесі (спосіб поведінки маніпулятора, очікувана реакція від опонента маніпулятором, способи протидії опонента). Типи маніпуляцій приниження опонента. Налагодження контакту на перемовинах. Інструментальний та особистісний характер відносин між конфліктантами. Умови встановлення контакту. Демонстрація зацікавленості. Фактори налагодження, сприяння і перешкоджання контакту учасників перемовин. Прийом позитивного висловлювання. Роль зворотного зв'язку, компліменту і критики. Позитивний зворотній зв'язок. Похвала.

### ***План семінарського заняття***

1. Теорія перемовин.
2. Перемовини у конфліктних ситуаціях.

### ***Теми рефератів, доповідей і контрольних робіт***

1. Вимоги до учасників перемовин і регуляція психологічної атмосфери.

2. Прийом інформації як розуміння бачення проблеми партнером.
3. Протидія тактиці жорсткого стилю та перемовини в ситуації гострого конфлікту.
4. Стилi перемовного процесу.

### ***Тестові, творчі або практичні завдання***

Робітники одного з цехів підприємства неодноразово заявляли про незадовільні умови праці, висловлювали побоювання за своє здоров'я (у цеху не приділялося належної уваги забезпеченню безпеки праці). Їм вже більше трьох місяців не виплачували заробітну плату. Два дні тому з одним з робітників на виробництві стався нещасний випадок. Це переповнило чашу терпіння робітників. Вони відмовилися від роботи і запросили на збори керівництво підприємства. Як би ви повелися в цій ситуації в якості керівника підприємства?

### ***Література***

1. Джелалі В.О. Психологія вирішення конфліктів: навч.посіб. Х.-К. 2006. 320 с.
2. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
3. Примуш М. Конфліктологія. Навчальний посібник. Київ: ВД «Професіонал», 2006. 288 с.
4. Свидрук І.І., Миронов Ю.Б. Психологія управління та конфліктологія : підручник. – Львів: Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2017. 320 с.
5. Штифурак В. Є. Психологія управління та конфліктологія : навч. посіб. Вінниця : Видавничо-редакційний відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2017. 252 с.

## **ЗАПИТАННЯ НА ІСПИТ**

1. Конфлікти в міфології, релігії, пам'ятках літератури.
2. Погляди античних і середньовічних мислителів на природу конфлікту.
3. Концепція соціал-дарінізму, соціального конфлікту, концепція Г. Зиммеля.
4. Структурно-функціональна модель організації, школа людських відносин.
5. Концепція позитивно-функціонального конфлікту, конфліктної моделі суспільства.
4. Становлення вітчизняної конфліктології.
5. Розвиток конфліктології в рамках психологічної науки.
6. Становлення вітчизняної конфліктології.
7. Розвиток конфліктології в рамках психологічної науки.
8. Конфліктологія й правознавство.
9. Відношення до конфліктів у тоталітарному і демократичному суспільстві.
10. Актуальні теоретико-методологічні й практичні проблеми сучасної конфліктології.
11. Об'єкт, предмет і методологія конфліктології.
12. Мета і завдання курсу "Конфліктологія".
13. Принципи і методи конфліктології.
14. Зв'язок дисципліни "Конфліктології" з іншими дисциплінами.
15. Суть поняття конфлікту, його основні ознаки і структура.
16. Об'єктивні складові конфлікту.
17. Суб'єктивні складові конфлікту.
18. Типи важких у спілкуванні людей.
19. Типові помилки сприйняття, що призводять до конфліктів.
20. Динаміка конфліктної взаємодії.
21. Ескалація конфлікту.
22. Основні форми завершення конфлікту.
23. Типологія конфліктів.
24. Причини виникнення конфліктів об'єктивного характеру.
25. Причини виникнення конфліктів суб'єктивного характеру.
26. Поняття конфліктогенів і їх вплив на виникнення конфлікту.
27. Загальні правила поведінки керівника організації, в якій відбувається конфлікт.
28. Загальні принципи управління конфліктами.
29. Загальні методи управління конфліктами.
30. Причини, які негативно впливають на якість управління конфліктами.
31. Діяльність з прогнозування конфлікту.
32. Етапи діагностики конфлікту.
33. Методи діагностики конфлікту.
34. Зміст та види діяльності по запобіганню конфліктам.
35. Зміст та види діяльності з профілактики конфліктів.
36. Методи профілактики конфліктів.
37. Роль профілактики у сучасному менеджменті.
38. Принципи досягнення високого рівня позитивних взаємовідносин у колективі.
39. Вплив етики і моральної культури на взаємовідносини у колективі.

## ЗМІСТ

|                                                                                |    |
|--------------------------------------------------------------------------------|----|
| <b>ВСТУП</b> .....                                                             | 3  |
| <b>Тема I.</b> Формування конфліктологічних ідей.....                          | 4  |
| <b>Тема II.</b> Методологія й теоретичні основи конфліктології.....            | 5  |
| <b>Тема III.</b> Загальна характеристика зарубіжної конфліктології .....       | 7  |
| <b>Тема IV.</b> Значення, предмет і завдання конфліктології.....               | 9  |
| <b>Тема V.</b> Методологічні основи дослідження конфліктів .....               | 11 |
| <b>Тема VI.</b> Рівні, прояви і типологія конфлікту .....                      | 13 |
| <b>Тема VII.</b> Причини виникнення конфліктів .....                           | 16 |
| <b>Тема VIII.</b> Структура конфлікту.....                                     | 19 |
| <b>Тема IX.</b> Функції конфліктів .....                                       | 22 |
| <b>Тема X.</b> Динаміка конфліктів .....                                       | 25 |
| <b>Тема XI.</b> Загальна характеристика внутрішньособистісного конфлікту ..... | 28 |
| <b>Тема XII.</b> Міжгрупові конфлікти.....                                     | 31 |
| <b>Тема XIII.</b> Міждержавні конфлікти.....                                   | 35 |
| <b>Тема XIV.</b> Прогнозування і профілактика конфліктів .....                 | 39 |
| <b>Тема XV.</b> Конструктивне розв'язання конфліктів.....                      | 42 |
| <b>Тема XVI.</b> Переговорний процес як спосіб розв'язання конфліктів.....     | 44 |
| <b>ЗАПИТАННЯ НА ІСПИТ</b> .....                                                | 47 |